

II. FEJEZET

Egyházigazgatás és főkonzisztórium

Az osztrák hatóságok a magyar egyházi fórumok jegyzékét kívánják (1782). – Egyházszervezetünk és a külföldi konzisztóriumok. – Zay Péter és Ráday Gedeon beszámolója. – Az evangélikus papság a kormányzásban a paritás elérésére törekszik. – A pozsonyi kerületben felmerült tervek. – Torkos, Ribiny, Benzur elgondolásai. – A pozsonyiak, bár eredménytelenül, megkísérlik a konzisztórium-szervezést. – A syllabus a kancellárián és az államtanácsban. – József rezolúciója (1783). – Az egyházjog kidolgozásával megbízott evangélikus bizottság a főkonzisztóriumról (1784). – A helytartótanács a püspököktől felvilágosítást kér az egyházi hatóságok ügyköréről (1786), majd felveti a kérdést (1787), nem kellene-e az erdélyi mintára főkonzisztóriumot szervezni. – A protestánsok, tévesen, Józsefnek tulajdonítják a tervét. – A vélemények megoszlanak. – A főkonzisztórium ellenzői és helyeslői. – Egyháziak és világiak egymásra találhatnak. – A kerületek beszámolója. – A helytartótanács sokáig halogatja a döntést. – Klobusiczky József szerepe. – A főkonzisztórium mellett foglal állást, de azt tanácsolja (1789), hogy az uralkodó zsinaton tárgyalassa meg az ügyet.

Ha már az egységes evangélikus liturgia kérdését is távoli ügy, a protestáns újoncok lelki életének gondozása vetette fel és helyezte beható tanácskozások központjába, még inkább elmondható, hogy esetleges volt az a körülmény, amely az egyházi belső igazgatási rend és szervezet problémáinak a megbeszéléséhez vezetett.

A kiindulópontot az osztrák-cseh kancelláriának egy átirata (1782. márc. 13.) jelentette, oly részletintézkedés, hogy az uralkodó környezetének még csak tudomása sem volt róla. Mivel a morva és cseh vidékeken szervezkedő protestáns gyülekezetek első lelkészeit Magyarországról kérték és kapták,

az ügyeiket intéző kancellária szerette volna megszerezni a magyarországi egyházi hatóságok jegyzékét, névsorát, hogy annak segítségével megállapíthassa, vajjon a meghívott prédikátorok bizonyítványai érvényesek-e, vagyis az illetők lelkesíri funkciók végzésére felhatalmazottaknak tekinthetők-e s így tisztességükben megerősíthetők-e. Felkérte tehát a magyar kancelláriát, hogy közölje vele a hazai szuperintendensek és konventek címét.¹ A legegyszerűbb felvilágosításról volt szó, amelyet azért nem lehetett nyomtatott schematismusokból megszerezni, mert ezek csak a katolikus egyháznagyokról számoltak be, de nem terjeszkedtek ki a hivatalos köröktől lenézett protestáns előljárókra. Kétségtelen, hogy a kancellária – tekintettel az ügy jelentéktelenségére – beírta volna a legszükszavúbb információval. A protestánsok azonban teljes egy esztendeig haboztak, tépelődtek és tanácskoztak, amíg végre 1783 tavaszán beszolgáltatták a szükséges adatokat, bizonyosságot téve, hogy a helyzetet félreismerték és a kelleténél sokszorta nagyobb jelentőséget tulajdonítottak a felszólításnak.

Magyarázatul a következő körülmények szolgálhatnak. Szokás szerint a helytartótanács útján s így az uralkodó nevében kelt parancsból értesültek adatszolgáltatási kötelezettségükről s mert nem tudhatták, hogy csak az osztrák-cseh kancellária felvilágosításáról van szó, joggal hihették, hogy maga József akarja szervezetüket megismerni.² Azután kevésel előbb figyelmeztette őket a helytartótanács, hogy összefüggéseket, tanácskozásokat csak a türelmi rendeletben megszabott feltételekkel tarthatnák, vagyis előzetes engedély birtokában,³ következésképp felébredhetett gyanújuk, hogy az ellenőrzés hatályosabbá tétele érdekében firtatják a hatóságok a részleteket. Bizonyára gondoltak arra is, hogy a valóságot nem tanácsos nyíltan a központi hatóságok elé tárni s mintegy felbuztatni őket, hogy a szervezet gyengeségét az egyház kárára kihasználják. Feltehetőleg ez az aggodalmuk ösztönözte őket, hogy meghányják-vessék, vajjon nem volna-e tanácsos sietve átszervezni egyházkormányzatukat.

¹ M. kanc. 1433/1782.

² A kancellária (ref. Ürményi) 1782. ápr. 12.-i leirata jelezte ugyan, hogy a bizonyítványok ellenőrzése végett kell az örökös tartományi hatóságoknak ismerni a magyar egyházi felsőbbiségek jegyzékét s azért utasítja a helytartótanácsot, „ut existentium in Hungariae regno acatholicorum superintendentium ac ecclesiarum conventuum syllabum” mielőbb küldje be (m. kanc. 1433/1782), de azt már a helytartótanács sem tudta, hogy az osztrák-cseh kancellária felvilágosításáról van szó. Ezért pl. jún. 27-én megsürgetve a pozsonyi városi hatóságnál az ügy elintézését, „de altissimo iussu regio” kiadott parancs teljesítését kívánta. (Év. egyet. egyház ltára. I. b. 5; 22.)

³ V. ö. 343. skk. I.

De még más oka is volt, hogy főleg az evangélikusok vezetői – a reformátusokra vonatkozó adatok hiányában elsősorban az ő tépelődéseikről szólhatunk – oly zavarba jöttek. Meglepetésszerűen tudatossá lett előttük, hogy tulajdonképpen nincs szabályokba foglaltan működő egyházszerületük. Történeti képződmény volt az evangélikus egyház Magyarországon, következőleg igazgatási rendje nem kicirkalmazott módon, hanem a helyi körülményekhez képest és az idők viszonyosságaitól befolyásoltatva alakult. Éppen elég rugalmas volt ahhoz, hogy az élethez alkalmazkodva a reáharuló feladatot megoldja, a távoli szemlélő előtt azonban egyenetlennek, határozatlannak tűnhetett fel. Akárcsak, mint a középkori, nemzedékről-nemzedékre szálló világi jog, amikor egy rendszerező elme – nálunk Verbőczy – meg akarja rögzíteni. Mindaz, ami oly érthető addig, amíg történeti fejlődésbe beleillesztve vizsgáljuk, statikus képbe foglalva, háttér hiányában, egyszerre szegényesnek látszik. Sőt minél történetibb, vagyis szétágazóbb a jelen, annál mozaikszerűbbnek. Ha az ilyesféle áttekintés mindenkor a valóságnál kedvezőtlenebb képet ad és a szisztematizáló főnek tág teret enged a kiegészítésre, módosításra, a szokottnál is élesebb lesz a különbség oly korban, amely – mint a XVIII. század vége – racionális gondolkodásával a mértani alakzatok szerinti sablonos elrendezést kedvelte, a nagy díszkertekben éppen úgy, mint a filozófiában. Bár az evangélikusok a korviszonyokat okolhatták volna a hiányokért, hiszen a XVIII. századi elnyomó bécsi politikával szemben – mozgásukban korlátozva – úgy voltak kénytelenek igazgatni egyházukat, amint azt a körülmények éppen megengedték, nehezükre esett volna bevallani, hogy az esprességek és kerületek élére a gondnokok nem pontosan megállapított választási eljárással jutnak, hanem az egyház védelmében érdemeket szerzett családok tagjai valósággal öröklik a vezetőszerepet, a világi és egyházi rend együttműködése pedig szabályozatlan.⁴

A külfölddel való összehasonlítástól éppen nem kellett tartani ok. A német evangélikus egyházak ugyanis szorosan hozzátapadtak a tartományi fejedelmekhez, úgy, hogy azok felettük valósággal püspöki hatalmat, jogkört gyakoroltak, s kinevezett tisztviselőkből álló konzisztóriumokkal kormányoz-

⁴ Jellemző, hogy az előzetes tanácskozások során Zay Péter a kerületi konventeket a múltra nézve „pro chimaera et non ente” nyilvánította; állítását Ribiny helyre akarta igazítani, de csak arra tudott hivatkozni, hogy a Pozsonyban 1761. augusztusában tartott kerületi ülésnek, amelyen Torkost szuperintendenssé választották, districtualis conventus-nak kellett lennie, mert hiszen a pozsonyiakon kívül Nyitra, Turóc és Liptó megyéből is megjelentek rajta. (Ev. egyet. egyház ltára. I. b. 6; 7.)

ták őket. Ennél az igazgatási rendnél a magyar evangélikusok a magukét joggal többre értékelték, mivel az önkormányzaton alapult. Nem érte el ugyan azt a fokot, amelyen a magyar református egyház a maga presbitériumaival, tehát a választási rendszert és a demokratikus gondolatot viszonylag legjobban érvényre juttató szervezetével állott, de emiatt még nem kellett szégyenkeznie. A francia hugenották ugyanis tudatosan és ismételten visszautasították a törekvéseket, hogy az általános szavazati jogot elnyerjék a gyülekezetek, a német reformátusok pedig, akár mint az evangélikusok, konzisztóriumok vezetése alatt állottak.⁵ A Nyugat az alacsonyabbrendűség érzését Magyarországon nem ébreszthette fel, ez nem is hatott. Eszmélnékre az evangélikusokat egyedül helyzetük áttekinthetése ösztönözte s a vágy is önmagukban támadt fel. Ha az információ helyett terveket írtak és vitattak meg, az bizonyos reformálási készség, sőt szándék jelenlétéről is tanúskodik.

Mindezekből az aggályokból és törekvésekből sokat elárul az a két tervezet, amelyek egyikét Zay Péter, az evangélikus főfelügyelő,⁶ másikat meg Ráday Gedeon, a költő dolgozta ki, szinte napokkal a helytartótanácsi parancs kézhezvétele után s küldötték el, hozzászólás végett, hitsorsosaiknak.⁷ Mivel munkáik tájékoztatnak a tényleges állapotok felől is – hiszen el tudjuk választani a valóságot a még kivitelre váró tervektől, – mindenképpen alkalmasak, hogy segítségükkel mintegy keresztmetszetben megismerjük a protestáns egyházak szervezetét.

Az evangélikusoknak – olvassuk Zaynál – legfőbb politikai vezetője a főfelügyelő; a négy kerületnek, ú. m. a pozsonyi, bányai, dunántúli és tiszai districtusnak az élén a felügyelők állanak, a kerületeken belül pedig egy-egy megye egyházainak ügyeit a partikuláris felügyelők intézik.⁸ Vannak végül helyi felügyelők is, a szabad királyi és mezővárosokban. Tisztségük, amelyet a világiak és egyháziak szavazatával nyernek el, nem állandó. Az egyházi rend a szuperintendensek és esperesek vezetése alatt áll⁹ s az utóbbiaknak egy-két dékán

⁵ Hauck: Realencyklopädie. XVI. k. 10. skk. 1.

⁶ Első tervezete nem ismeretes, a második, amely további módosításon ment át: ev. egyet. egyház ltára. I. b. 4; 1.

⁷ 1782 nyarán már mindkettőt meg is beszélték az ország legkülönbözőbb vidékein; v. ö. Lehoczky György 1782 júl. 20.-i levelével (u. o. I. b. 6; 7). – A dunamelléki református egyházkerület 1782. jún. 29.-i gyűlésén fogadta el, jegyzőkönyve szerint, (1776–1785. évi kötet, 552. l.) a folyamodvány tervezetét.

⁸ A pozsonyi kerületben Jeszenák István, a bányaiiban br. Hellenbach György, a dunántúliban Matkovics Pál és Artner Vilmos, a tiszaiiban Szirmay István a felügyelők. (A végleges szöveg szerint a dunántúliban Wittnyédy János halála óta Artner a helyettes.)

⁹ A szuperintendensek: Torkos Mihály modori, Csernánzky János selmecbányai, Perlaky Gábor nemesdömölki, Ruffiny János dobsinai lelkész.

és jegyző segédkezik. Egyébként ők sem állandóan viselik a hivatalt, amelybe választóik bizalma helyezi őket. A világi és egyházi előjárók tanácskozásai jelentik a kerületi, esperesi és városi konventeket. Közülük természetesen legfontosabb az első, amelyet a kerületi gondnok hív össze, hogy a szuperintendenssel, a világi és egyházi rend megyei és városi képviselőivel tárgyaljon s határozzon a felmerült ügyekben. Vagyis – a leírás szerint – az igazgatás oly egymás felett álló kislétszámú testületek kezében van, amelyek a világi és egyházi vezetőket a kerületig magukban egyesítik, hogy minden kötött formától mentes együttműködésüket biztosítsák.

Ez a szervezet demokratikusnak látszik, de csak addig, amíg fel nem vetjük a kérdést, hogy milyen elvek alapján történt a konventek összeállítása, kik határoztak a tagok megválasztása felől. Zay nem szól erről, de tudjuk, hogy a társadalmi rang és az előkelőség volt a döntő, választásoktól függetlenül, a városok polgárai közt éppen úgy, mint a kerületek nemesei, arisztokratái körében. A kortársak azonban annál kevésbé ütköztek meg a magyar evangélikusság egyházkormányzatán, mivel a skót reformátusoknál is a kerületi, a provinciális, majd általános gyűlések tagjait nem közvetlen választással küldték ki, hanem az elsőket a községi presbitériumok, az utolsó kettőket pedig a kerületi gyűlések.¹⁰ Feleslegesnek vélték azonban az evangélikusok, hogy a falusi egyházak igazgatását is konventszerűnek mondják s ezért kihagyatták a tervezetből azt a részt, amely a „legtöbbnyire nemesi származású felügyelőnek a lelkiessel s néhány tisztes állapotú lakossal” való tanácskozását konventnek nevezte. Bizonyára azért, mert itt, a legkisebb közösségben, a felügyelő megbízását nem a jobbágyok szavazatával nyerte el, hanem régi patrónusi jog címén intézte az ügyeket.

Ellenmondás a világi és egyházi rend vezető szerepének kérdése körül támadt. Bizonyára korábban is érezték az egyháziak, hogy ők háttérbe szorulnak a kormányzásban, Zay terveze azonban annyira tudatossá tette – legalább is egyesek előtt – helyzetük bántó voltát, hogy immár szavukat is fel merték emelni. Zay munkálata ugyanis, mint fenti ismertetéséből is kiderül, először a világi szervezetet tárgyalja meg, leplezetlenül ezt is tartja fontosabbnak s az egyháziaknak – szuperintendenseknek meg espereseknek – csak másodrangú szerepet juttat. Bármennyire volt így a valóságban, a rideg schéma nagy fájdalmat kellett, hogy okozzon. Mossóczy Institoris Mihály, az egyik pozsonyi lelkész, érzelmeinek ilyen szavakkal adott kifejezést, nem követelőzve, inkább kérlelve, szelíden fi-

¹⁰ Hauck: Realencyklopädie. i. h.

gyelmeztetve: Az egyházi rend túlságosan is háttérbe szorult, pedig az eredményes kormányzáshoz hozzátartozik, hogy Mózes és Áron példájára testvérként járjanak el. A római egyházat a hierarchia tette tönkre, de a miénket is az ő sorsára juttatja az egyháziaknak a tekintélytől való csaknem teljes megfosztása.¹¹

Azonban csak annyit sikerült elérni, hogy a főkonzisztórium elnevezés kimaradt a tervezetből. Így jelölte meg Zay azokat a – legtöbbször – pesti tanácskozásokat, amelyeken az uralkodóhoz intézett feliratokat megtárgyalták, a szuperintendensek és felügyelők közti ellentéteket elsimították s amelyeken a főfelügyelőt is választották. Mossóczy Institoris joggal utalt arra, hogy oly tanácskozást, amelyen egyháziak nem vesznek részt, konzisztóriumnak semmiképpen sem lehet nevezni.¹² Zay belenyugodott a változtatásba, sőt, mivel ellenezték, hogy egyáltalában említés történjék a pesti gyűlésekről, a róluk szóló részt teljesen elhagyta a József elé került végleges szövegből.¹³

¹¹ „... videtur mihi in tota hac instantia regimen ecclesiae concernente status ecclesiasticus plus iusto deiectus et quasi appendicis saltim loco positus. Ad felicem ecclesiae gubernationem necessario requiritur, ut Moses et Aron sint fratres, fraterneque rem administrent. Ecclesiam Romanam destruxit hierarchia; nostram, si quid ego video, contra ea non parum destruit adempta viris ecclesiasticis omnis fere auctoritas. Reformati via incedunt média et ideo etiam res ipsorum feliciter gubernantur. Haec candida confessio, fortassis benigne condonabitur viro, quem certe, licet bene novit suas varias magnasque fragilitates, parum vexat ambitio.” (Ev. egyet. egyház Itára. I. b. 6; 7.)

¹² Quod ad solitos Pestienses congressus, ego quidem tantum abest, ut eos vituperem ut potius qualibet porrecta occasione valide eos defenderim. Satis enim superque videbam, hunc unum in nostro presso statu locum modumque relicum nobis fuisse ex pluribus regni partibus sine strepitu coeundi atque periclitantibus rebus nostris salutare consilium medelamque procurandi. Illud tamen admodum incommode dictum mihi videtur, quod Pestienses isti conventus speciem aliquam supremi consistorii habere adserantur. Consistoria enim ecclesiastica, quibus nemo ecclesiastici ordinis interest, ne quidem cogitari possunt (u. o.).

¹³ Mindezt Zay Péternek Jeszenák Istvánhoz intézett 1782. júl. 11.-i leveléből következtethetjük (másolata: Nemzeti Múzeum, Törzsanyag, 1781. év „Religionaria” feliratú kötet 242–4. I.), amelyben elmondja, hogy a pestiek, t. i. Tihanyiék és Prónayék nem tettek említést a maguk tervezetében a reformátusokkal közösen Pesten tartani szokott tanácskozásról, ő azonban szükségesnek vélte, hogy szóljon róla. Eszerint, ha a végleges szövegben nincs szó a tanácskozásról, azt Tihanyiék fellépésének kell tulajdonítanunk. Zay második tervezete, amely tehát már nem említett főkonzisztóriumot, így szólt a pesti tanácskozásról: Denique cum nonnunquam occurrant materiae, quae totum evangelicorum corpus concernunt, ut sunt supplices summo terrae principi exhibendae instantiae et repraesentationes vel quae in districtualibus conventibus decidi nequeunt, ut sunt controversiae inter superintendentem et inspectorem, vel superintendentem et districtum vel electio supremi inspectoris et alia similia, tunc supremus inspector plerumque Pesthini, ubi ex omnibus districtibus viri graes tam proprias causas

A reformátusok beszámolójának szellemére, felfogására a dunamelléki kerületnek a helytartótanácsához intézett jelentése a legjellemzőbb. Ez, mint említettük, Ráday Gedeonnak a műve, óvatos, nyugodt férfiúé s így valóban le is tompította az ellentéteket.¹⁴ Mivel nem szól az egyházközségek és egyházmegyék szervezetéről, hanem csak a szuperintendenciákról, néhány érdekeny pontot eleve kikapcsolt. Az ismertetés központjában álló püspökség kormányzatát pedig úgy tünteti fel, hogy abban az egyházi és világi elem a legteljesebb egyenjogúság alapján vesz részt, sőt – Zay tervezete mellett ez még feltűnőbb – előzékenyen mindig az egyháziakat említi első helyen. Tehát a kerület élén a szuperintendens és a főgondnok áll, akik az egész szuperintendencia választásából nyerik el tisztségüket.¹⁵ A püspököknek az espereseken kívül segítségére van a főjegyző, vagy mint általában nevezik: generalis scriba, továbbá minden egyházmegyéből assessorok. De mivel a kerület kormányzása, egyedül az egyháziak kezébe helyezve, a világiak részvétele nélkül nem mindig volna eredményes, a főkurátor mellett is helyettesén és az iskolai gondnokokon kívül van egy világi jegyző s minden esperességben egy koadjutor. Mindezek az egyháziak és világiak együttesen képezik a szuperintendenciális széklet, vagy ami ugyanazt jelenti, konzisztóriumot. Ennek hatásköre ugyanis pontosan olyan, mint a külföldi konzisztóriumoké.

Állítása igazolására Ráday le is írja ügykörét, megjegyezve még előbb, hogy a szuperintendens hívja össze, de a főgondnok hozzájárulásával s mindketten elnökölnek a tanácskozásokon. A püspöki szék intézi el az esperesek, sőt szuperintendens elől fellebbezett pereket s vizsályokat, de eléje kerülnek a szeniorok jelentései is a vizitációkról. Ugyanő ellenőrzi a prédikátorokat, ha kell, hosszabb-rövidebb időre, esetleg végleg-

habentes, quam etiam advocati continuo reperiuntur, convocatis eorum nonnullis et interdum etiam cum specialiter eorum ex districtibus delegatis considet, negotiaque similia tractant et decidunt. (Ev. egyet. egyház ltára. I. b. 4; 1.)

¹⁴ Az ő szerzőségét bizonyítja, hogy a dunamelléki kerületnek a helytartótanácsához benyújtott hivatalos beszámolóját Lehoczky György mint Ráday munkáját küldte meg Zaynak (u. o. I. b. 6; 7.), de igazolják Rádaynak egy „tiszteletes uramhoz” intézett következő szavai is: „Ezen materiában [t. i. a konzisztóriumokról] most legközelebb nemes Pest vármegye és az itten lévő venerabilis superintendentia részéről egy munkácskát tettem fel.” (Ráday-ltár. 1351. sz.) Mint későbbi, 1786.-i levelében elmondja Ráday, munkáját mint gyanánt elküldötte a dunántúli kerületnek, amelynek főgondnoka volt, ott azonban szóról-szóra átirták (u. o. 1507. sz.).

¹⁵ Suprema huius superintendentiae directio (uti omnium reliquarum) superintendenti ac seculari supremo curatori est commissa. Hi a tota superintendentia coalescentibus solent votis eligi. (A dunamelléki ref. egyházkerület 1776–85. évi jegyzőkönyve, 563–66. l.)

sen eltilthatja őket a lekipásztorkodástól. Felügyel továbbá a kultusz egyöntetőségére, valamint az iskolaügyre. Papvizsgálatra ő küld ki bizottságot, vagy maga végzi azt el, hogy a felavatás megtörténhessék. Ugyanó rendel lelkészt a megüresedett egyházakba s látja el bizonyoságlevéllal a más kerületekbe átköltözni óhajtó prédikátorokat. Végül a Carolina resolutio előtt a házassági perek is eléje tartoztak.

Ezzel az ismertetéssel az egyháziak meg lehettek elégedve s ha maradt még valami kívánságuk, az csak az lehetett, hogy bár a valóság is a leírás szerint igazodnék. Arra mindenképen alkalmas volt a munkálat, hogy a hierarchia és kyriarchia viszáljának kieleződését megakadályozza. Valóban, nem is tudunk oly vitakozásokról, amelyek homlokterében az a kérdés állott volna, hogy a református egyháziakat vagy világiakat illeti-e meg a vezetőszerp. Az elodázás azonban nem jelentett orvoslást. Sőt, mintha a feszítőerő még csak jobban növekedett volna, hogy azután 1790-ben a Sinay Miklós személye körüli harcokban nagy robbanással törjön elő.

Az evangélikusok körében az egyházi és világi vezetés kérdése, miután Zay tervezete a valóságnak talán kissé kíméletlen feltárásával és írásban való megrögzítésével felszínre dobta azt, tovább gyűrűzött. Mint megállapítható, az egyháziak a paritás elérésére vagy legalább is másodrangú szerepükből való kibontakozásra törekedtek. Céljukat az egyházszervezetnek konzisztoriális jellegűvé változtatásával gondolták elérni, mivel külföldön, főleg német területen, ez az intézmény a két elem részvételével működött. Nem egyszerűen arról volt tehát szó – mint Zaynál – hogy a kerületi konventeket elnevezzék konzisztóriumoknak,¹⁶ hanem hogy a maguk súlyát megnöveljék. A lényegben egyetértettek az evangélikus lelkészek, a részletekben azonban már mindenkinek más volt a véleménye. Elég erre vonatkozólag a legnagyobb szerepet játszó pozsonyi kerület vezéregyéniségeinek a terveit megismertetnünk.

A püspök, Torkos Mihály, Szászország példájára szerette volna a magyar rendszert kialakítani, mivel annak az uralkodója is katolikus vallású. Úgy gondolta tehát, hogy amint ott három konzisztórium van s ezek közül az egyik, a drezdai, egyszersmind főkonzisztórium is, nálunk szintén minden kerületnek volna konzisztóriuma s valamelyiküket a többi három mellett elsőbbség illetné meg. Elnökök a felügyelők és szuperintendensek lennének, tagok pedig a világi és egyházi rendből

¹⁶Zay eredeti tervezetében még így volt: „Et hi conventus locum consistoriorum hactenus supplent” (ev. egyet. egyház ltára I. b. 4; 1.), a végleges szövegben pedig: „et hi superintendentiales conventus habentur per Augustanae confessioni addictos pro consistorialibus.”

kiválasztott ülnökök.¹⁷ A főkonzisztórium, amelyen a főfelügyelő, Zay Péter elnökölné, a pozsonyi kerülettel kapcsolódónak össze s mint legfelső önkormányzati fórum, bizonyos meghatározott időben Pozsonyban, a fővárosban gyűlnék össze. Torkossal szemben Ribiny elismerte ugyan, hogy annyi konzisztóriumra volna szükség, ahány kerület van, de mert nem remélte, hogy egyszerre négy hivatalos testület felállításába beleegyeznek az uralkodó, elégnek gondolt egy, legfeljebb két konzisztóriumot. A kerületek ügyeit tehát az eddigi módon intéznék a felügyelők és szuperintendensek, éppen csak presbitérium név alatt, a fontosabb kérdéseket pedig a konzisztórium elé terjesztenék. Kiemeli Ribiny, hogy a magyar konzisztórium különböznék a hasonló nevű német intézményektől, mivel ezek evangélikus fejedelmek nevében intézkednek, Magyarországon ellenben a konzisztórium olyan katolikus uralkodótól függene, akinek egyház körüli hatalma korlátlan. Éppen ezért attól tartott, hogy a reformátusokkal közös főkonzisztórium élére – egyébként ő nem helyeselte ennek felállítását – katolikus elnököt nevezne ki a császár, sőt a tagok egy részét is a katolikusok közül választaná ki, mert arra hivatkozhatnék, hogy feladatuk a bírói funkciók végzése.¹⁸ Bármily súlyosak voltak legutóbbi aggályai, azok a legkevésbé sem győzték meg magyar lelkészársát, Crudy Dánielt, aki több okból – első helyen a lengyel példát említette – mindenképpen kívánatosnak tartotta a közös protestáns főkonzisztórium szervezését.¹⁹

A pozsonyi kerület világi vezetői közül Benzur József négy konzisztóriumot tartott szükségesnek, továbbá külön egy főkonzisztóriumot, amely azonban nem hivatal vagy bíróság gyanánt működne, mint Ribiny gondolta, hanem az evangélikusok képviselőtestülete lenne, kiváló tagjai pedig, ha közös felségfolyamodványt kellene szerkeszteni, a reformátusok hasonló főkonzisztóriumával együtt tanácskoznának.²⁰ Más világi rendűek meg így gondolták el az új szervezetet: Négy kerületi konzisztórium volna, még pedig a világiak túlsúlyával. Közülük kerülne ki ugyanis az elnök, négy tag – egyiküket a szabad királyi városok választanák – az ügyész és a jegyző, az egyházi rendet ellenben csak a szuperintendens és ugyancsak

¹⁷ Praesides horum consistoriorum esse possent domini politici, in speie domini inspectores districtuales cum cuiuslibet districtus superattendente, quibus etiam assessores tam ex statu politico, quam ecclesiastico adiungi deberent (u. o. I. b. 6; 25.).

¹⁸ „Modesta cogitata de synodis et consistoriis evangelicorum in Hungaria” című munkálata, u. o. I. b. 11; 12., másik példány: I. b. 8; 19.

¹⁹ Mixtum consistorium videtur esse modis omnibus optandum (u. o. I. b. 19; 12.).

²⁰ U. o. I. b. 19; 16.

négy lelkész képviselné. Még jobban érvényesülne a világiak vezetőserepe a főkonzisztóriumon, mivel ők adnák az elnököt, ügyészt és jegyzőt, továbbá nyolc assessort, míg az egyházi rendből csak a generális szuperintendens és négy ülnök kerülne ki. Az elnökségre a pesti konvent – az előkelőknek időnként összegyülekező csoportja – négy férfiút jelölne, akikre kerületenként szavaznának, még pedig úgy, hogy a felügyelők szednék össze a voksokat. Tehát minden kerületnek egy szavazata volna. Ha a szavazatok egyformán oszlanának meg, a pesti konvent döntene, hogy ki legyen a jelöltek közül az elnök. Ha a konzisztórium felállítása után kerülne sor elnökválasztásra, maga gyakorolja a jelölés jogát. Minden kerület a mágnások és birtokos nemesek közül választana két assessort, ezek azonban nem lehetnének egyszersmind felügyelők is; a jegyzőt és ügyészt az elnök nevezné ki. A négy egyházi ülnököt a kerületek választanák, a generális szuperintendensre vonatkozólag azonban – tudunkkal csak itt fordul elő ez a tisztség – a tervezet függőben hagyja a kérdést, hogy vájjon a hivatalban lévő szuperintendensek egyike viselje-e méltóságát, vagy pedig az uralkodó engedélyének elnyerése után, új állást szerveznek-e.²¹

Mindezek az egymástól alapjukban és felfogásukban gyökeresen eltérő vélemények – ismételjük – egyetlen kerület vezetőinek körében merültek fel. Sajnos, nem tudjuk, hogy az ország többi vidékén hogyan gondolkoztak az evangélikusok.²² Valószínű azonban, hogy az ő nézeteik hasonlóképpen szétágtak s ha végeredményében bizonyára mégis akadtak egymással megegyezők, ez talán elsősorban azzal magyarázható, hogy a számtani variációnak is van végső határa. Minden különbség ellenére is észrevehető, hogy a világiak az új elnevezés mögött

²¹ Proiectum novum systema directionis rei ecclesiasticae Augustanae confessioni addictorum concernens (u. o. I. b. 7; 3.). A rajta lévő egykorú feljegyzés szerint szerzője Ribiny volna. Ez azonban nem valószínű, mivel Ribiny ekkori nézetei, mint más feljegyzéseiből ismeretes, nem egyeznek a Proiectum felfogásával. Egyébként oly valaki – talán Tihanyi? – írhatta Ribiny nevét a tervezetre, aki Pozsonytól távol élt; nem jutott ugyanis eszébe Ribiny keresztnéve s ezért ennek helyét üresen hagyta. A pozsonyi eredet azonban kétségtelennek látszik. – Az 1791.-i zsinat alkalmával felmerült terv az evangélikusok és reformátusok élére egyetlen közös generale consistorium-ot akart állítani. Ennek tagjai volnának mindkét egyház felügyelői és szuperintendensei, a szabad királyi városok két képviselője, a tárgyalásokat felváltva a két „generalis director” egyike vezetné – ezeket első alkalommal zsinat választaná – az ülnökök mellett pedig volna még, szintén a két egyház közt megosztóan, két jegyző, két ügyész és négy őrnök (u. o. I. b. 7; 3. Szintén „Proiectum novum systema” stb. felirattal. Szerzője kétségtelenül evangélikus. A kerületek vezetőit ugyanis felügyelőknak s nem gondnokoknak nevezi).

²² Radvánszky Ferenc borsodi tervezetéről röviden szól Zoványi i. m. 70. l.

lényegében a régi állapotot, a túlsúlyukat biztosítót, akarták fenntartani, az egyháziak meg a maguk előtérbe jutását szerették volna elérni.

A konzisztóriumok hatásköre természetesen különbözőképpen alakult volna. A világiak tervezetei a közigazgatási jelleget hangsúlyozták. Tehát szerintük a konzisztórium végrehajtja a zsinati és főkonzisztórium rendelkezéseket, felterjeszti a folyamodványokat, elintézi a lelkész és hívei közt kitért viszályokat, felügyel az iskolaügyre, alapítványokra, mint bírói fórum pedig a házassági perekben ítélkezik. Ellenben Ribiny tervezete az egyházi szempontot már a legelső sorban hangsúlyozza, amidőn a testület hatáskörét úgy állapítja meg, hogy beletartozik minden ügy, amely az evangélikus vallást, az egyház státusát és a lelkészeket érinti, majd a továbbiakban kötelességévé teszi örködni a hitelvek tisztaságán és a liturgia állandósága felett, vezetni a szuperintendens-választást, elintézni a fontosabb fegyelmi ügyeket s bár végül a házassági pereket is eléje utalja, külön hangsúlyozza a „res litteraria” felügyeletét oly értelemben, hogy az iskolákban, főleg kollégiumokban ne taníthassanak a hitelvekkel ellenkező szellemben.

A pozsonyiak egyébként nem maradtak a tervezetéseknél, hanem ráléptek a megvalósítás útjára. Az erőviszonyokra szerfelett jellemző vállalkozásuk. Alig három hétre, hogy értesültek a kancellária leiratáról, összeültek, hogy kerületi konzisztóriumot válasszanak (1782 májusában). Bár maguk lettek a tagjai, a lényeg mégis csak az volt, hogy meghatározott számú, összetételű és könnyen összehívható, állandó bizottság intézte most már az ügyeket. Elnök Jeszenák István lett, aki a gondnokságot, mint nagytekintélyű apjától örökölt tisztelet, már eddig is viselte, tagok pedig az egyháziak közül a püspök, Torkos Mihály, két pozsonyi lelkész, Ribiny és Institoris, a világiak közül Szilvay István, Jeszenáknak a sógora, továbbá Lehoczky György és Benzur József, míg a jegyzői tollat Hrabovszky József forgatta.²³ Ez az első konzisztórium, új neve ellenére is a világi rend túlsúlyát szimbolizálta, hiszen tagjainak többségét ő szolgáltatta, a szuperintendens meg csak egyszerű tagnak számított, nem pedig elnöktársnak. Sokkal kezdetlegesebb volt azonban az intézmény, semhogy a régi szervezet érvényesülését befolyásolni, vagy korlátozni tudta volna. Így történhetett meg, hogy amidőn Jeszenák halálával megüresedett a gondnoki tisztség, az új konzisztórium nem tudta kétség-

²³ Bajcsy Gábor 1782. jún. 1. Geczelfalva, Zayhoz intézett levelében számol be a választásról s jelzi, hogy ezt a „districtuale consistorium”-ot hasznosnak és szükségesnek találták „ad dirigendam rem ecclesiasticam”. Ev. egyet. egyház ltára. I. b. 6; 6.)

telenül legfontosabb feladatát elvégezni, t. i. a választást meg-ejteni s az oly elhatározó fontosságú ügyben az ő megkérdezése nélkül döntött néhányadmagával tartott tanácskozáson Zay Péter, akinek pedig forma szerint nem is lett volna beleszólása a kerület dolgaiba.

A megbeszélésen, amelynek színhelye Zay otthona, Kisbucsnán volt, a konzisztórium tagjai közül Lehoczky György és Torkos szuperintendens vett részt, továbbá Adonyi, Nisnyánszky, a pozsonyi ágens és Matkovics Mátyás, a pusztaföldemesi prédikátor, vagyis az egyházi rendet mindössze ketten képviselték. Az ő kérésükre az összejövetel megállapította, hogy a jelölésnek úgy kellene történnie, hogy a szuperintendens által összehívott megyei és városi felügyelők, továbbá esperesek megállapodnak három jelöltben, a gyülekezetek szavazataikat a felügyelők útján beküldik a püspöknek, aki azután néhányadmagával összeszámolja azokat s jelentést tesz a kerületi felügyelőnek meg a világi előljáróknak. De ez majd csak a jövőben lesz így – tette hozzá az értekezlet, – ha az uralkodó megerősíti szervezetüket, mert most még Zayt és Torkost illeti a jelölés joga, mire a főfelügyelő, a szuperintendens készséges beleegyezésétől kísérvé, meg is nevezte a maga jelöltjeit: Br. Calisius Jánost, Kubinyi Gáspárt és Szilvay Istvánt,²⁴ akik közül azután a többség bizalma az elhunyt felügyelő sógora, Szilvay felé fordult. Lényegében tehát a régi szellem érvényesült, és úgy tűnik fel, mintha még azt a konzisztoriális formát is soknak találták volna az evangélikusok világi vezérei, amelyik Pozsonyban felmerült.

Bár a konzisztoriális szervezetről szőtt tervek papíron maradtak, előnyös volt, hogy felmerültek, mert legalább gondolkozásra, fontolgatásra készítették. Ha egyéb nem is, az tudatossá vált, hogy a régi szervezetet át kellene alakítani. A szertebomló, egymásnak ellenmondó tervezetek azonban azt is kétségtelenné tették, hogy a kristályosodáshoz még idő kell, a határozathozatalhoz pedig elmélyülő eszmecsere. Így jutott különbség nélkül mindenki, egyházi és világi, arra a meggyőződésre, hogy előbb zsinatot kellene tartani. Az a beszámoló, amely Zay tervezetének alapul vételével hosszas tárgyalások után végre – éppen egy évre a helytartótanáctól kapott fel-szólításra – elkészült,²⁵ azonkívül, hogy leírta a tényleges

²⁴ Az 1782. okt. 10.-i tanácskozás jegyzőkönyve, 2. pont (u. o. I. b. 6; 18.).

²⁵ A két tervezetet – Zayét és a „pestiekét” – előbb levélváltás formájában tárgyalták meg. Az 1782. okt. 10.-i, Zay elnöklete alatt Kisbucsnán tartott értekezlet elrendelte: „Conceptus hactenus et Pestini et per illustrem dominum Baronem supremum inspectorem formatus, revisus ac reductus submittetur domino agenti Viennensi, ut quo citius S. M.-i personaliter exhibeatur.” (u. o. I. b. 6; 18.). Tihanyi Dániel 1783. febr. 4. Pestről megküldötte Zaynak

szervezetet, nem a konzisztóriumok hatáskörének szabályozására vagy főkonzisztórium megszervezésére kért Józseftől engedélyt, hanem zsinat összehívására.

A syllabus – így nevezték a császárnak átnyújtott folyamodványt, mivel az egyházkormányzó hatóságok *lajstromát* tartalmazta, – Bécsben, a kancellárián, előbb Okolicsányi fűrkésző szeme elé került. Mindössze csak a helyi konventeket volt hajlandó engedélyezni, de már az esperesi vagy kerületi tanácskozásokat nem. Törvények tiltják az ilyesféle összejöveleteket – hangoztatta – s mert tíz s még több megyéből is részt akarnak venni rajtuk nemesek, polgárok és papok, a katolikus tanácskozásoknál nagyobb arányúak lennének, sőt valósággal zsinat számba mennének, arról nem is szólva, hogy a közre, az adóalapra nagy megterhelést jelentenének, mivel a kiküldöttek egész bizonyosan az adózó nép hozzájárulásából sem pedig a sajátjukból fedeznék a kiadásokat. Ha azonban az uralkodó – folytatta – netán mégis könnyíteni szeretne az evangélikusok helyzetén, s az esperességi gyűlések megtartásai szabaddá akarná tenni, akkor az erdélyi szabályozást kellene Magyarországra is kiterjeszteni. Vagyis a protestánsok bejelentének, hogy miről akarnának tanácskozni, a helytartótanács, ha nem volna aggálya, megadná az engedélyt s egyszersmind két biztos küldene ki, hogy a tanácskozásokat vezessék, jegyzőkönyvet készítsenek, amelyek felülvizsgálat végett ismét a dikasztérium elé kerülnének.

A szellem, amely ezeket a javaslatokat jellemzi, megérteti, hogy miért kellett oly bizonytalannak maradnia az evangélikus egyházszervezetnek, mint amilyenek az előzőekben feltűnt, de oly mélyen belerögződött az emberekbe, hogy az államtanácsban Martini is helyeselte Okolicsányi előterjesztéseit. Bár nem minden él nélkül állapította meg, hogy Magyarországon még mindig egyházi és világi hierarchia uralma jellemzi a protestantizmus életét, mit sem törődött az ellenmondással, hogy új szervezet kiépítésének elgáncsolásával az átalakulást akadályozza meg. A tanácskozásokat úgy fogta fel, hogy általuk a protestánsok államot alkothatnának az államban, s több

a syllabusnak általuk megállapított szövegét (u. o. I. b. 6; 5.), 1783. márc. 18-án azonban a pesti concursus – résztvevői Prónay László és Gábor, Tihanyi Dániel és Tamás, Ambrózy György, Adonyi György, Lehoczky György, Bíró Ferenc – újból megtárgyalta azt. Jegyzőkönyve szerint: „Lectus est conceptus instantiae syllabum superintendentiarum et conventuum Augustanae confessioni addictorum continens et praevis in nonnullis punctis et clausulis illius modificatione determinatum est, ut instantia illa domino agenti Viennensi submitatur, ut quantocius S. M.-i praesentetur.” Az ápr. 2-ről datált beadványt Droszdik ágens nyújtotta át Józsefnek, aki kézjeggyel ellátva – „Comes Esterházy”, írta a folyamodványra – átadta a kancellárnak (m. kanc. 3171/1783.).

joguk lenne, mint a katolikusoknak. Nagyon megfelelőnek találta tehát, ha továbbra is érvényben maradnak a régi tilalmak, amelyek helyes politikai elvekből adattak ki. Egyébként Okolicsányi részletjavaslatait csak abban az esetben tartotta megfontolandóknak, ha majd egyszer a protestánsok egy tanácskozásuk megtartására az uralkodótól engedélyt fognak kérni. Reischach, ismerve Erdély viszonyait, nem volt ennyire szűkeklű, s az ottani szeniorális, esperesi gyűlésekhez hasonló összejöveteleket Magyarországon is engedélyezhetőknak vélt. Hatzfeld, híven felfogásához, hogy az abszolutizmusnak minél nagyobb mértékben kell érvényesülnie, ellenezte, hogy a protestánsok választott képviselők útján intézhessék ügyeiket. Nincs egyetlen protestáns ország – mondotta, – ahol nem az uralkodók által kinevezett előljárók irányítanák az egyház sorsát s éppen ezért szükségesnek találta, hogy a jövőben egy főkonzisztórium vezetésével több alsó konzisztórium szerveztessék. Ebben a tekintetben a porosz vagy szászországi rendszert vélte követendőnek s a kancelláriát ily értelmű javaslat megtételére óhajtott utasítani. Felfogása egy pontban, a mintakép kiválasztásában, találkozott Torkos püspökével – az államminiszter természetesen nem is sejtette, hogy az evangélikusok egymás közti tanácskozásain felmerült a terv, – de a lényegben annál nagyobb volt a különbség. A pozsonyi szuperintendens éppen úgy, mint minden protestáns, oly konzisztóriumra gondolt, amely az önkormányzat elvén épül fel, míg Hatzfeld kinevezett, bürokratikus módon működő előjáróságokat akart az államhatalom útján szerveztetni.

Bármily sajtóságos, az abszolutisztikus terveket József húzta keresztül. Az erdélyi állapotokra hivatkozva, azt rendelte el ugyanis, hogy a Királyhágón túl szokásos feltételek mellett, Magyarországon is tarthatnak a protestánsok konventet vagy zsinatot.²⁶ A szabadság, amelyet Erdély sajtóságos közjogi helyzete biztosított az ottani protestantizmusnak, tartotta tehát vissza József kezét, hogy a mérleg karját az állami vezetés javára és az önkormányzat sérelmére billentse le. Az autonómia formájáról, hogy arisztokratikus maradjon-e vagy inkább demokratikus irányban fejlődjék, nem döntött a császár, helyesebben: abba nem avatkozott be. Ez tehát nemcsak nyílt kérdés maradt, hanem a protestantizmus belügye is, amely felől neki kellett határoznia.

Az uralkodó nem szólt rezolúciójában konzisztóriumról. Ő zsinati összejövetelekről beszélt, amit a kancellária „konventnek vagy zsinatnak” értelmezett s a kerületi gyűlésekre vonat-

²⁶ StR. 2067/1783.

kozottatott.²⁷ Mindez a régi igazgatási rendszer érvényben maradását jelentette. Tartoztak azonban a protestánsok, előre bejelentve a megbeszélések tárgyait, engedélyt kérni a helytartótanáctól, amely a felhatalmazást a kancellária közbejötté nélkül is megadhatta. Mivel a helytartótanácsnak egy biztost kellett kiküldeni a tárgyalásokra, a kerületi gyűléseknek, elvesztve eddigi kötetlen formájukat, jelentősebb tanácskozásokká kellett volna alakulniok, de mert viszont az összejövetel három napnál tovább nem tarthatott, a zsinat szerepét be nem tölthették. Ebből a felemás rendelkezésből is látszik, hogy József döntése nem tisztázta a lényegében eléggé bonyolult helyzetet. Mindazáltal a negatívum, a konzisztórium hallgatással mellőzése az állami be nem, avatkozás biztosításával volt azonos. Mert ha ilyen szándéka, mint a syllabus keletkezésének előzményei tanúsítják, nem is volt Józsefnek, Hatzfeld javaslatai nyomán könnyen bekövetkezhetett volna a kellemetlen fordulat, így fogva fel a fejleményeket, József rezolúciója veszélyt hártott el.

A konzisztórium-kérdés, mivel reá vonatkozólag az uralkodó szándékáról a protestánsok nem nyertek hírt, egyelőre elpihent, bár időnként ráterelődött a figyelem. Így 1785 nyarán a két dunai református kerület a patrónusok kötelességévé tette, hogy tanácskozzanak, miként és hol lehetne generale consistoriumot felállítani, milyen legyen ennek ügyköre,²⁸ azonban mindez nem haladta túl a határokat, amelyek közt, főleg Vay István ösztönzésére, a türelmi rendelet előtt is vizsgálták az ügyet. Az evangélikusoknak egy bizottsága pedig, amelynek Zay Péter főfelügyelő feladatává a zsinat előkészítését és egy törvénykönyv kidolgozását tette, br. Prónay Gábor, Pongrácz Boldizsár, Klanicza Márton és Sztraka János részvételével rendszeres, artikulusokra beosztott szövegezésben szerkesztett tervezetet a főkonzisztóriumról, de mert ez a munkálat nem került szélesebbkörű megtárgyalásra, hatástalan maradt. Mégis, mivel – éppen a megbízatás következtében – az evangélikusság vezetőinek hivatalos állásfoglalása gyanánt tekinthető, megérdemli, hogy legalább főbb vonásaiban megismerjük ezt az érdekes, vitathatatlanul leglogikusabb s legátgondoltabb tervet.

Bár felépítése némely részletben emlékeztet az előzőkben ismertetett vázlatok egyikére-másikára, lényegében mégis új elgondolás volt. A kerületeket, önállóságukat érintetlenül

²⁷ A helytartótanácsához intézett 1783. júl. 4.-i leiratában (m. kanc. 5965/1783.).

²⁸ A dunamelléki ref. egyházkerület 1776–85. évi jegyzőkönyve. 878/Az 1785. aug. 16.-i, Bugyiban tartott konferencia határozata.

hagyva, oly konventek vezetésére bízza, amelyek választással alakulnak meg, az egyetlen konzisztóriumot pedig valamennyiüket összetartó önkormányzati testületnek fogja fel. Az elnökön kívül tizenkét tagja van ennek, felerészben a világiak, felerészben az egyháziak közül. A kerületek ugyanis egy-egy világi és egyházi képviselőt küldenek; az előbbieket a nemesi és mágnási rendből, valamennyi szabad királyi város pedig együttesen négyet, természetesen ismét egyenlő arányban az egyháziak és világiak közül. Nem választhatók azonban ülnökké sem a kerületi vagy egyházmegyei felügyelők, sem a szuperintendensek vagy esperesek. Az assessorok választása úgy történik, hogy a kerületi felügyelő a püspökkel együtt kijelöl a mágnások és nemesek közül három érdemes férfit, ugyanennyit az egyháziak sorából s nevüket közli valamennyi gyűlekezettel. Ezek a patrónussal együtt állapotodnak meg a jelöltek felől s szavazatukat, amely egyetlenegynek számít, a felügyelőhöz juttatják. A városok számára a polgári rendből hasonló módon jelöl a felügyelő, ügyelve arra, hogy ha a másik kerületben világi a képviselő, az övében egyházi választassék, mivel az egész országból összesen négy városi kiküldött jelenhet meg a konzisztóriumon. Ennek elnöke mindig világi, mágnás vagy nemes. Három assessor közül a kerületek választják, még pedig úgy, hogy minden kerület állásfoglalása, amelyet különben a felügyelő összegez, egyetlen szavazatot jelent. Mivel ily esetben a városok a maguk kerületével együtt határoznak, tulajdonképpen három szavazatot kell az elnökjelöltnek elnyernie. Ha egyenlő arányban oszlanak meg a kerületek, maga a konzisztórium dönt. Az elnök megbízatása hat évre szól, az ülnökké háromra. Annak elkerülésére, hogy esetleg egyszerre cserélődjék ki az egész tisztikar, az első alkalommal, a harmadik év végén csak két kerület képviselői kerülnek új választás alá, a másik kettőé ellenben a negyedik esztendőben. A konzisztórium negyedévenként gyűlik össze s minden alkalommal három hétig ülészik, szükség esetén azonban máskor is összehívható.²⁹

²⁹ Ev. egyet. egyház ltára. I. b. 6; 22. Lib. I. sect. III. art. 5. A konzisztórium hatáskörét így állapítja meg a tervezet: Iura et obligationes consistorii sunt: 1. Politiam et disciplinam in ecclesia procurare. 2. De accurata conclusionum synodaliū executione et observatione providere. 3. Transgressores legum ecclesiasticarum, synodaliū conclusionum et consistorialiū determinationum, prout et districtibus ac fraternitatibus immorigeros punire. 4. Gravamina totam ecclesiam evang. concementia cognoscere, earumque remedium in suis competentibus instantiis exoperari. 5. Districtuum, fraternitatum, immo particularis etiam ecclesiae negotia ad aliores instantias pertinentia revidere et illuc promovere. 6. Synodi convocandae necessitatem et obiecta districtibus proponere, eam impetrare et convocare, modo articulo 4. de synodis supra iam specificato.

Ez a tervzet nemcsak azért fontos, mert egész bizottság s nem egyetlen ember véleményét fejezi ki, továbbá a világi elem vezetőszerének biztosítása ellenére is tartózkodik a túlzásoktól, hanem első sorban azért, mert az egyházszervezet és az önkormányzat függetlenségének hangsúlyozásával, nemkülönben a képviseleti rendszer kiépítésével az egyház igazgatását presbiteriálissá igyekezett átalakítani, kifejleszteni s így bizonyosággal szolgálhat, hogy a magyar evangélikusság a maga autonómiáját drága kincsnek tekintette.

A belső szervezet kérdése 1787-ben került ismét felszínre, most már a reformátusok körében is izgatott tanácskozásokat okozva. Mintha csak most kellett volna megfizetniök – kama-

7. Omnes iuris causas, quae ad supremam iurisdictionem ecclesiae pertinent, iudicare. 8. Causas ex districtibus appellatas revidere. 9. In iis, quae legibus ecclesiasticis expresse decisa non sunt, deliberare. 10. Legatorum et foundationum ad pias causas administrationi invigilare et rationes desuper ab administratoribus exigere. 11. Liturgiae synodaliter receptae in universis ecclesiis inductionem et observationem procurare. 12. Lites circa intra patronatus ecclesiarum diiudicare. 13. Maiores poenas ecclesiasticas irrogare. 14. Capitaliter delinquentes magistratui seculari resignare. 15. Brachiumulare pro re nata implorare. 16. Poenas ecclesiasticas alicui dictatas relaxare aut immutare, non tamen synodaliter impositas. 17. Iuribus stolaribus invigilare. 18. Visitationum superintendentium relationes deprecere. 19. Omnes res matrimoniales evangelicorum, hoc est, quidquid contractionem, continuationem et dissolutionem matrimonii attinet, iudicare. 20. Literas legitimacionales extradare. 21. Restitutiones seu repositiones in integrum in causa ecclesiastica, districtu id intermittente, peragere. 22. Instituta litteralia maiora et xenodochia curare. 23. In negotio salariorum parochis et ludimagistris debitorum et redituum districtibus invigilare. 24. Districtualium conventuum determinationes sibi referri curare, illasque revidere. 25. Novis ecclesiis pro aedificandis templis parochiis et scholis ab exteris subsidia procurare. 26. In casum clementer admittendae typographiae libros in ea excudendos censurare. 27. Pro agente in casu vacantiae tres viros ad hoc munus omni ex parte idoneos districtibus candidare, illius electionem, modalitate in eligendo praeside consistorii praescripta, procurare et hac ratione electum et litteris legitimationalibus provisum, Viennensem quidem excelsae cancellariae aulicae, Budensem vero excelso consilio locumtentali regio praesentare. 28. Agentem suo officio non satisficientem amovere. 29. Lites inter districtus, districtuales inspectores aut superintendentes, prout etiam inter eiusdem districtus inspectorem et superintendentem, vel districtum et inspectorem aut superintendentem, vel denique inter districtualem et fraternitatis inspectorem, aut superintendentem et seniore exortas diiudicare. 30. In querelis contra districtuales inspectores aut superintendentes ad se delatis procedere. 31. Tractatus singulorum membrorum et integrarum communitatum, qui consistoriali conformatione opus habent, ratificare. 32. Circa inducendum vel non inducendum per aliquam communitatem religionis exercitium deliberare, necessitateque eius cognita rem in suis instantiis promovere. In causis ad forum consistorii directe pertinentibus nemini licet iudicatum. Eius declinare aut deprecari et ad iudicem secularem provocare, cuiuscunque status sit et conditionis, quia secus regimen ecclesiasticum prorsus administrari non posset. 34. In genere, instructioni a synodo acceptae semet ad amussim accomodare.

tostól – azért a nyugalomért, amelyet 1782-ben és a rákövetkező évben tudtak maguknak biztosítani, amikor az evangélikusok próbálták nézeteiket megfogalmazni.

Az ügy, amely kiindulópontja lett a konzisztórium-kérdés megtárgyalásának, oly jelentéktelen volt, hogy valóban a véletlenek kellett közrejátszania a fordulatban. Egy elmozdított beregmegyei református prédikátor, Fejér György panasza indította el a lavinát. Nem akart ugyanis belenyugodni egyházi felsőbbségének ítéletébe s így a nagyváradi kerületi főispán kénytelen volt vizsgálatot tartani. Amikor kitűnt, hogy sorsa részint botránys élete miatt teljesebb be, részint meg azért, mert a földmérési rendeleteket úgy tüntette fel beszédeiben, hogy általuk a császár megszüntette a földesúri jogokat s a jobbágyokat a nemesekkel egy színvonalra helyezte, az eszperes kívánatosnak mondotta, bár szabályozná az uralkodó az egyházi előjáróknak a prédikátorok feletti jogkörét. A főispán pártolta ezt az óhajt, a helytartótanács azonban nem. Úgy látszik, nem akart beavatkozni az egyházi fegyelem kérdésébe. A kancellária valószínűleg hasonló módon intézkedik, ha a választási referens, Pászthory ismerteti az ügyet. Az akta azonban Mikoshoz került, az adóügyek intézőjéhez, ő pedig szükségesnek látta a protestáns lelkészek és az egyházi hatóságok viszonyának rendezését. Utasította tehát a helytartótanácsot, hogy terjessze elő erre vonatkozó javaslatait, előzőleg azonban az erdélyi guberniumtól tudakolja meg, hogy milyen ott a helyzet.³⁰

Az erdélyi állapot figyelembevételére adott megbízás eléggé tanúskodik, hogy protestánsellenes törekvés nem vezethette a hatóságokat, de az sem vitás, hogy egyszerű közigazgatási kérdésnek fogták fel az ügyet. A helytartótanács átiratára a gubernium beszámolt az erdélyi rendtartásról s elmondotta, hogy van református szuperintendens, alatta meg eszperesek, szeniorok, akik iránt engedelmességre a tanítókat és lelkészeket eskü is kötelezi. A papokat cenzorok ellenőrzik, a szeniorok évente vizitálnak, mikor is a prédikátor életéről kikérdezik a tekintélyesebb híveket. Leírta azt is a gubernium, hogy a fegyelmzés hogyan történik, milyen szerepe van a részssinatoknak, a főkonzisztóriumnak. A helytartótanács, megküldve ezt az erdélyi leírást a magyarországi szuperintendenseknek, felszólította őket, adják elő nézeteiket.³¹

³⁰ A kancellária 1786. júl. 13.-i referátuma alapján, miután az uralkodó is elfogadta javaslatát, aug. 10-én intéztetett felszólítás a helytartótanácsához (m. kanc. 9032/1786.).

³¹ Niczky, a helytartótanács elnöke, hogy ezt megtehesse, 1786. szept. 19. felhatalmazást kért Pálffy kancellártól (m. kanc. 11.238/1786.). A kancellár az engedélyt (ref. Pászthory, okt. 9.) megadta, de intézkedését bejelentette József-

Az evangélikus püspökök – Csernánuszky helyett most már Szinovicz Mihály, Perlaky helyett pedig Hrabovszky Sámuel – lényegében megismételték a syllabusban elmondottakat,³² mivel azonban most ők, nem pedig a világiak tartottak seregszemlét, egy-két jellemző vonással megtoldották a rendszer régi leírását. Így a bányai avval, hogy a conseniori tisztség is él kerületében, vagy hogy nagyon kívánatos volna a szuperintendensek rendszeres vizitációja, de mert anyagi eszköz hiányában ezt nem tudják megvalósítani, a maga részéről levelezéssel érvényesíti felügyeleti jogát. Ugyanő bevallotta azt is, hogy a szuperintendens, csekély tekintéllyel rendelkezvén, a határozatok végrehajtásában a világi felügyelő támogatására szorul.³³ A jövő teendőiről vallott meggyőződést azonban Torkos, a pozsonyi kerület szuperintendense fejezte ki, amidőn arra utalva, hogy a mostani állapot írem írható sem a hibás egyházfejlődésnek, sem pedig a törvények alkalmazhatóságának a rovására, hangsúlyozta, hogy ragaszkodnak igazgatási rendjükhez, annak megreformálása érdekében pedig zsinat tartását kérik. Azért ő, mert véleményét Ócsai Balogh Péter, – később Zay utódja – s a vezetése alatt tanácskozó budai konkurzus utasításai szerint fogalmazta meg.³⁴

nek, aki azt egyszerűen tudomásul vette (m. kanc. 12.121/1786.). – Zoványi (i. m. 71. skk. 1.) nem ismerve a fenti adatokat, úgy képzelte, hogy „Józsefnek mindent egyformásítani, mindent központosítani próbáló törekvéséből eredtek” a hatóságok lépései, mivel az ő „figyelmét nem kerülhette el a magyarországi protestáns egyházak szétszakadozottsága” s mert „az uralkodónak semmiképpen nem lehetett ízlése szerinti, hogy amikor ő mindent a központi hatalomtól iparkodik függővé tenni s szüntelenül az egység érdekében fáradozik, ugyanakkor a Magyarország területén élő protestánsok felekezetenként négy-négy, együttesen nyolc, egymástól független testületet alkotnak.” Mivel az iratok, amelyek alapján tisztázható az uralkodó felfogása és szerepe, mindenkor hozzáférhetők voltak, feltevésekre nem lett volna szükség.

³² Jelentéseik: helytt. dep. relig. 1787. f. 59. nr. 5.

³³ „... cuius opera, auctoritate et assistentia in exequendis decisis et constitutionibus superintendens exigua quippe hucusque auctoritate instructus maxime indiget.”

³⁴ 1786. dec. 8. Buda. A tanácskozás résztvevői: Br. Podmaniczky József, Balogh Péter, Tihanyi Tamás, Pongrácz Boldizsár, Ambrózy György, Lehoczky György, Doloviczény Sándor, Horváth Jakab. A határozat szerint „per concernentes superintendentes excelso consilio locumtenentia rescribendum fore, quod quidem fonna regiminis ecclesiastici Transylvanica suo loco relinquatur, cum tamen ecclesiae Augustanae confessioni addictorum in Hungaria a principio eiusdem in regnum receptae religionis semper suis canonibus ecclesiasticis gubernabantur et vetusta antiquissimaque haec forma regiminis, utut varietate temporis non usque quaque in effectum deducta circumstantiis tamen ecclesiarum suarum benignis resolutionibus regiis et legibus patriis maxime accomodata sit, se huic insistere velle ac ad perfectam illius consistentiam nil aliud desiderari, quam ut S. M. S. synodum Augustanae confessioni addictis celebrandam (quae ex

A magyar evangélikusság világi vezetői itt, egymás közt, bevallották, hogy a helytartótanács kérdése most végre utat nyitna a főkonzisztórium akadálytalan felállítására, továbbá az egyházi rendtartásban feltűnő visszasságok kiküszöbölésére, de mert attól lehet félni, hogy annak élére az uralkodó – mint Bécsben is történt – katolikust nevezne ki elnöknek, kénytelenek inkább lemondani a változtatásról, csakhogy elháríthassák a beavatkozást.³⁵

A reformátusok, legalább a dunaiak, eleinte nem aggodalmaskodtak. Abban bizakodtak, hogy éppen úgy megússzák a veszedelmeket, mint 1782-ben. Ráday Gedeon, az idősebb, nem kételkedett, hogy az Erdéllyel való összehasonlítás káros következményeit elháríthatják, ha a konzisztoriális rend szerint igazodónak írják le szervezetüket. Mindössze az a különbség, jegezte meg, hogy náluk nem egy, hanem négy püspökség van s konzisztóriumaik nincsenek helyhez és személyhez kötve, hanem, ha egy prédikátor hibázik, vagy az esperes jár el, vagy a püspök néhány szeniort és világi urat magához hív, hogy együttesen hozzanak ítéletet. „És ezt szoktuk aztán mi hívni sedes superintendentialis vagy consistorialisnak” – tette hozzá szerényen.³⁶ Veszedelemtől különben azért sem tartott, mert Nagy Sámueltól, a bécsi ágenstől úgy értesült, hogy az uralkodó olyan konzisztóriumra gondol, amely összekötő szem lenne a helytartótanács és a kerületek között, tehát a levelezést közvetítené.³⁷ József ugyan nem adott kifejezést személyes óhajának, ezt azonban lent az országban nem tudhatták. S mivel nem akartak vele ellenkezni, az ártalmatlanná tett intézményt Ráday meg Teleki József is – Beleznyay utóda a dunamelléki kerület főgondnokságában – szívesen megszervezték volna azzal a feltétellel, hogy a változás nem érinti a régi egyházigazgatási rendet.

Kikötéseiket így összegezték: A kerületek önkormányzata épen marad, mindegyikükben „egy-egy állandó konzisztórium állíthatnák fel”, amelyek tagjai, akárcsak mint az eddigi vezetők, tiszteletdíj nélkül végzik munkájukat, az ötödik, a Budán vagy Pesten működő főkonzisztórium nyolc tagját, t. i. kerületenként egy-egy világit és egyházit, maguk jelölik ki, az uralkodó pedig beéri a megerősítés jogával. A főkonzisztó-

hac occasione petenda est) indulgere dignetur, quo forma illa regiminis ecclesiarum suarum modernig circumstantiis in disciplinaribus legibus praesertim magis adhuc adpromptari et uniformiter observari possit.” (Ev. egyet. egyház ltára. I. b. 19; 3.)

³⁵ Balogh körlevele u. o.

³⁶ Rövid előadása annak, hogy az én opinióm szerint miképen gondolnám az tudvalévő dologban való feleletet megküldeni. (Ráday-ltár. 1505. b. sz.)

³⁷ Ráday-ltár 1507. ez.

rium Ráday elgondolása szerint hivatal volna ugyan, mert rendes tagjai fizetést kapnának, de minden önállóbb hatáskör, vezetőszerp nélkül működnek, mert csak kisebb fontosságú ügyekben határozná, a jelentősebbekben ellenben kikérné a négy kerület véleményét és szavazatát.³⁸ Tagadhatatlanul egyes megoldás lett volna külsőségekben engedni, a lényegben pedig sértetlenül megtartani az önkormányzatot, az állami beavatkozástól mentes autonómia alapjait, bár kétséges, hogy a helyzetnek komolyra válása esetén vajjon beenyugodtak volna-e a hatóságok.

Egyelőre azonban nem volt erről szó s így a tervezet csak mint Ráday politikai érzékére jellemző bizonyosság értékelhető. A helytartótanács ugyanis a gubernium jelentéséből megtudván, hogy Erdélyben van főkonzisztórium, arra a gondolatra jutott, hogy azt, mint az egyházi rendtartás és fegyelmzés irányítóját, Magyarországon is meg kellene honosítani. Megkérdezte tehát a guberniumot,³⁹ hogy milyen is a főkonzisztórium szervezete, hány tagja van s kik azok, nyerneket fizetést s honnan, választják vagy kinevezik-e az elnökét, milyen az ügymenet s mikor a leírást megkapta, közölte azt a szuperintendensekkel, felszólítva őket, hogy két hét alatt, a hivatali titoktartást szem előtt tartva, nyilatkozzanak, van-e Magyarországon hasonló intézmény, ha igen, milyen a szervezete, ha pedig nincs, vajjon meghonosítható-e az erdélyi rendszer s végül feleljenek a kérdésre, vajjon szükséges és hasznos volna-e főkonzisztóriumot felállítani.⁴⁰ A kétheti terminusra a nyolc szuperintendens közül csak négy küldötte be véleményét – az evangélikus Torkos, Ruffiny, Szinovicz és Szalay Sámuel, a tizáninneri református püspök⁴¹ – a többi haladéktól folyamodott, hogy az ügyet előzőleg egymás közt megtárgyalhassák. A jó példával Debrecen járt elől, de a dunai reformátusok is helyeselték kérését, hogy négy hónapi gondolkozási időt kapjanak.⁴²

³⁸ U. a. 1509. sz. 1787. jan. 9. id. Ráday levele Halász szuperintendenshez és 1530. sz. „Magam consideratioi az consistorium dolgában.”

³⁹ Helytt. dep. relig. 1787. f. 59. nr. 2. 1787. jan. 9., ref. Michalkovics.

⁴⁰ A május 1.-i rendelet másolata: m. kanc. 8088/1787.; „...allein es ergibt sich noch die weitere Frage, ob nicht zur näheren und dauerhaften Verbindung der geistlichen Hierarchie, welche in dessen authorisirten Aufsicht bestehet, erforderlich und nützlich wäre, das sogenannte Oberconsistorium aufzustellen und so wie selbes in Siebenbürgen bereits bestehet, einzurichten.”

⁴¹ Ruffiny május 23-án, Szinovicz 24-én, Szalay 27-én, Torkos 28-án. (Helytt. dep. relig. 1787. f. 59. nr. 5.)

⁴² Szathmári Paksi István május 20.-i beadványa u. o. – Id. Ráday 1787. május 29.-i, Virágh püspökhöz intézett levelében helyeselte a halasztást. (A dunamelléki református egyházkerület jegyzőkönyve. 1786–1796. évi kötet 155. skk. l.)

A helytartótanács referense, ifj. Klobusiczky József azonban határozott szavakkal elutasította őket s a szuperintendenseket felszólította véleményük azonnali előterjesztésére. A leiratban, hogy nagyobb súlya legyen figyelmeztetésének, arra is utalt, hogy az uralkodó hamarosan el akarja intézni az ügyet.⁴³ A hivatkozást ugyan csak siettetésnek szánta, s csak annyi alapja volt, hogy a kancellária időnként a függőben lévő többi ügy jegyzékével a reá vonatkozó akták elintézését is sürgette, azonban mégis úgy hangzott és érvényesült, mintha valóban József legegyénibb elhatározását adta volna hírül. Pedig neki tudomása sem volt a dolgról. Még akkor sem, amikor a helytartótanács bejelentette a szuperintendenseket elutasító rendelkezését. A kancellária ugyanis fel sem terjesztette az ügyet az uralkodóhoz, hanem a maga hatáskörében engedte meg, hogy a püspökök a kérdést a felügyelőkkel, ill. gondnokokkal megbeszélhessék, azonban nem formális gyűléseken.⁴⁴ Fokozta továbbá a látszatot, mintha maga a császár várná türelmetlenül a javaslatokat, az a titokzatosságot árasztó intézkedés, hogy a helytartótanács a konzisztórium-ügyben kibocsátott parancsait, nem, mint szokásos volt, a megyei vagy városi hatóságok útján intéztette a püspökökhöz, hanem külön az ő nevükre és kezükbe szóló lepecsételt dekrétumokban. Klobusiczky az intézkedést arra szánta, hogy az ügy titokban maradjon, de éppen az ellenkező hatást érte el, mert a kérdést mégis csak tárgyalgatták az érdekeltek egymás között,⁴⁵ sőt most már a protestánsok vezetői is úgy képzelték, hogy az uralkodó legszemélyesebb elhatározásából intéz hozzájuk kérdéseket a helytartótanács, hogy azután rövidesen döntsön. Mint ifjabb Ráday mondogatta: „Ki van csinálva ő felségénél a

⁴³ Nachdeme S. M. dies Geschäft in kurzem beendigt wissen wollen, so kann die angesuchte Zeitfrist nicht bewilligt werden...“ (1787. jún. 5. Helytt. dep. relig. 1787. f. 59. nr. 5., 19,931. sz.)

⁴⁴ 1787. júl. 9., ref. Hadrovics (m. kanc. 8088/1787.). A kancellária egyébként helyeselte a helytartótanács eljárását, hogy meg akarja akadályozni az ügynek a nyilvánosság elé kerülését, a köznép általi megtárgyalását, mielőtt még maga határozott volna felőle. Erre vonatkozólag Klobusiczky jún. 19.-i felterjesztésében a következőket mondotta: ... auch nicht zweckmässig zu sein schien, ein in sich unter mancherley Betracht so heikliches Geschäft, welches noch bev Dicasterien lediglich in praeparativis bestehet und eben in der Absicht, damit solches nicht voreilig zur Wissenschaft des Pöbels gelange und dadurch in der gegenwärtigen, zwischen den Protestanten bestehenden Religionsordnung einige Verwirrung verursacht werden, so viel möglich geheim behandelt wird, in den Districtualzusammenkünften der betreffenden Superintendentien öffentlich ad deliberandum aufnehmen zu lassen. (Helytt. dep. relig. 1787 f. 59. nr. 21.)

⁴⁵ Pl. a dunamelléki református egyházkerület 1787. nyarán esperességeitől külön-külön véleményt kért s javaslataikat jegyzőkönyvbe is foglalta. (1786–1796. évi kötet, 162–190. l.)

consistorium és rövid nap tsak fog reánk küldetni, de mi és miképen léssen és hol, nem tudatik.”⁴⁶

A debreceniek, pesszimizmusukban, úgy fogadták a rémhíreket, mint elemi veszedelem előjeleit. Nem akartak egy lépést sem tenni elhárítására, hanem azt tervezték, hogy bejelentik az uralkodónak, rendelkezék úgy a konzisztórium felett, amint tetszik neki. Legalább megmentik lelkiismeretüket – mondogatták. Elzárkózásuk azonban semmiképen sem tetszett azoknak, akik politikai érzékkel rendelkeztek. Ezek nevében Rádaynak, a költőnek végre sikerült megértetni velük, hogy állásfoglalásuknak könnyen az lehet a következménye, hogy majd a főkonzisztóriumnak nemcsak az elnökét és titkárát, hanem tagjait is a katolikusok közül nevezi ki az uralkodó; vagy ha reformátusokat alkalmaz, akkor a legelőször jelentkezökre esik választása.⁴⁷

Válaszaikat tehát kettős félelem befolyásolta. Tartottak az erdélyi rendszer meghonosításától, de a terv visszautasításának a következményeitől is. Magától a változtatástól, az új szervezettől nem idegenkedtek s a főkonzisztóriumot, mint egy szebb jövő reményét üdvözölték. Oly őszinte hangok hallatszottak, hogy efelől nem lehet kétség. A külsősomogyi református esperes, Kis Ferenc, annak örült, hogy végre lesz olyan tekintélyes főhatóság, amely kellő súllyal érvényesítheti akaratát. Mert most – kérdezte – „melyik feslett életű urat, káromkodót, fajtalanat (a kegyeseknek dicséret) zabolázhatunk meg a szuperintendencia erejével? Hát a község közül vajjon meg lehet-e mindeniket? Csak az apraját, nem a nagyját.”⁴⁸ A központi vezetéstől, egységes szervezettől a sok helyi különbség, eltérés megszűnését is várta, bizonyára mint a hazai kálvinizmus megerősödésének feltételét.⁴⁹ De ott settenkedett

⁴⁶ Vechelius János 1787. júl. 22.-i levelében idézi a Rádaytól Budán halott kijelentést. (U. o. 204. l.) Az idősebb Ráday május 29-én Virágh szuperintendensnek a főkonzisztóriumról írván, kifejezést adott aggodalmának, hogy „ezen czélljától nehezen is fog elállani a felséges udvar. (U. o. 155. skk. 1.)

⁴⁷ Id. Ráday a Halász dunántúli szuperintendenshez intézet levelében írja le egyes tiszántúli urakkal folytatott beszélgetéseit. Ezt a levelet maga Ráday küldte el 1787. szept. 20-án a dunamelléki kerület főjegyzőjének, így is került be a jegyzőkönyvbe. (U. o. 236. skk. 1.) Ráday elítélő szavai: „... veszedelmesnek tartanám és lelkem esméretét sértőnek, ha a dolgot arra az extremításra botsátanánk, amelyre a debreczeniek láttatnak hajlani.” „De az ilyen simplex negativumtól (az én ítéletem szerint) az Isten oltalmazzon bennünket.”

⁴⁸ U. o. 216. skk. 1, 1787. aug. 15.

⁴⁹ Így osztán az egy Magyarországon lévő prédikátorok, mesterek és a község egy canonnal igazgathatnának; a sok partium studiositas és discrepantia (non in essentialibus, mert az mindenütt egy) de in accidentalibus tollatnák. (U. o.)

az aggodalom, mi lesz, ha mindennek az ára az önállóság feladása, katolikus elnök alatt működő, az uralkodó által kinevezett tisztviselőkkel álló bürokratikus testület vezetése alá kell magukat adniuk.⁵⁰ A jobb rendért, fegyelemért oly nagy áldozat lett volna ez, hogy meg nem hozhatták. Ezért fordultak tehát szembe a főkonzisztóriummal olyanok is, akik korábban, Mária Terézia uralma alatt hívei voltak. Tehát nem az új intézmény, hanem a függetlenség, a szabadság elvesztése riasztotta őket vissza. Csak így érthetjük meg a hosszú habozást, amellyel a válaszadást kitolni igyekeztek, de a bizonytalan feleleteket is, amelyeket különben Klobusiczky csak 1789-ben regisztrált.

A világiak, ha egyedül önérdük irányította volna őket, most megszilárdíthaták volna, az egyházi rend elnyomása árán, uralmukat. Az erdélyi mintakép szervezete ugyanis így festett: A konzisztórium világiakból és egyháziakból áll. Az előbbieket közt helyet foglalnak a gubernium református vallású tagjai és a magas állami tisztségeket viselők, azután 16 tractus, két káptalan, három kollégium és a gimnáziumok kurátorai, akiket a konzisztórium hív be. Az egyháziak közé a püspök, a generális nótárius, a 18 szenior, a három kollégium (Enyed, Kolozsvár, Marosvásárhely) és a székelyudvarhelyi gimnázium rektora tartoznak. Mivel ezek valamennyien egyszerre nem lehetnek jelen s arra szükség sincs, a Nagyszébenben hivataloskodók jogosultak teljes hatalommal intézkedni, de igen fontos esetekben a többit is össze kell hívni. A főkonzisztórium elnöke az a világi, aki a legelőkelőbb hivatalt viseli. A tisztviselő-tagokon kívül a többit a konzisztórium választja. Fizetést csak a titkár és az irnokok kapnak.⁵¹

A magyar reformátusok ilyen főkonzisztóriumot nem akartak szervezni, az egyháziak kiszorítására nem gondoltak. Nem voltak ugyan hajlandók örökölt vezetőszerkezetükről lemondani, de az egyházi elemmel az együttműködést a kormányzás terén továbbra is biztosítani óhajtották. A központi igazgatás oly régi hívei, mint a két Ráday, ezért hagytak fel korábbi törekvéseikkel, s a dunántúli evangélikus gondnok Hrabovszky püspökkel együtt ezért hangsúlyozta, hogy tisztán világi kormányásról nem lehet szó, mivel hitelveik sze-

⁵⁰ Ettől az aggodalomtól vezetve írta pl. Pázmány József segédkurátor 1787. okt. 1-én Halász dunántúli szuperintendensnek, hogy bár az uralkodó szándéka jó, ha katolikus elnököt nevez ki s talán katolikus nótáriust vagy titkárt is, „így éppen elveszünk.” (Ráday-ltár 1552. sz.)

⁵¹ Br. Bánffy Farkas és Cseh János jelentése az 1787. febr. 4.-i konzisztórium üléséről. (Helytt. dep. relig. 1787. f. 59. nr. 5.)

rint az egyházi főhatalom mindig az egész egyházi rendnél van.⁵²

De az egyháziak is, amikor kiélesedett a helyzet, inkább akarták megtartani a régi rendszert, a világiak túlsúlyát jelentőt, mint belemenni egy bizonytalan újba, amely talán nekik juttat számszerű többséget, de katolikus elnököt helyez a főkonzisztórium élére. Az alkalmat, hogy a maguk nevében informálhatják a helytartótanácsot, a szuperintendensek közül csak egyetlenegy, a tiszai evangélikus kerület püspöke, Ruffiny próbálta felhasználni arra, hogy az egyházi rendnek szerezzék meg a vezetést. Úgy tüntette tehát fel, hogy a kerületi gyűléseken a szuperintendens elnököl, ő ott a főszemély, s az asszessorok közt is első helyen az espereseket említette.⁵³ Azonban, amikor a felügyelővel együtt készítette el jelentését, már olyan kerületi konzisztóriumról beszélt, amelyben a szuperintendens és a felügyelő együttesen elnökölnek, ha pedig valamelyikük nem vehet részt a tanácskozáson, helyettest küld ki.⁵⁴

A veszély órájában, amikor – meggyőződésük szerint – az egész egyház sorsáról volt szó, mindkét fél alá tudta rendelni egyéni érdekeit a közösségnek. Ez kölcsönös engedékenységgel járt s mert a javaslatokat így kompromisszum jellemzi, nem a hierarchikus és kyriarchikus elv erősségére jellemzőek azok, hanem az összetartozás érzésére. Lehetőleg nem ellenkezni határozottan az uralkodóval, de az új igazgatási forma alatt is megőrizni a protestantizmus függetlenségét, ez a véleményeknek a lényege. A főkonzisztóriumot ily feltételek mellett a kerületek többsége szívesen megvalósította, volna. De elgondolásaik közt eltérések is vannak.

A dunántúli evangélikus kerület terve állott a legközelebb a régi rendszerhez s azt csak egy lépéssel akarta továbbfejleszteni. Maradjon meg az eddigi szuperintendenciális igazgatás, – javasolta – de legyen a jobb rend kedvéért konzisz-

⁵² 1787. szept. 7.-i jelentésében: „... eine einschichtige Kirchenobergewalt aber als gefährlich und den Grundsätzen ihrer Religion laut welchen diese Obergewalt immer bei dem ganzen Kirchenstand verbleiben muss widrig ansehen.” (U. o.)

⁵³ 1787 május 23.-i jelentésében még így írt: Der Superintendent machet bei dergleichen Zusammenkünft-en [Consistorien] die Hauptperson aus. Die Assessoren bestehen teils aus geistlichen. teils auf weltlichen Personen, soviel nemlich derselbigen zur Entscheidung der sich ereignenden Vorfälle nöthig sind, jedoch ohne Bestimmung gewisser Personen und ihrer Anzahl. – Der Vorsitz kommt kraft der bereite berührten alten Constitutionen und der beständigen praxi dem Distriktsuperintendenten zu. Von diesem consistorio hängen die Fraternitäten mit ihren Senioren und Inspectoraten ab. (U. o.)

⁵⁴ 1787. szept. 13. (U. o.)

torialis jellegűvé,⁵⁵ s így négy kerületi konzisztórium gyakorolja a közvetlen felügyeletet. Rajtuk kívül lehetne azután – folytatta – Budán vagy Pesten egy főkonzisztórium, de csak azzal a feltétellel, hogy szervezetét, a külföldi protestáns egyházjog adaptálásával, maguk állapítják meg; továbbá Pest székhellyel új szuperintendencia létesül, a központi hivatalokban pedig nagyobb számban nyernek alkalmazást az egyház körül érdemeket szerzett férfiak, hogy így a főkonzisztóriumnak tevékeny egyházi és világi tagjai lehessenek. Bár a dunántúliak az egyetlen konzisztórium ellen, ha az a fővárosban lenne, azt hozták fel érveléssel, hogy Pesten csak egy lelkész, t. i. az ottani képviselné az egyházi rendet, a világiak közül pedig azok lennének vezetők, akik történetesen bejutottak a központi dikasztériumokba,⁵⁶ a pozsonyi evangélikus kerület egyetlen egy konzisztórium mellett foglalt állást és pedig Buda vagy Pest székhellyel. Ha ugyanis több volna s egyik sem lenne a másikkal alárendelve, – fejtegette – a bizonytalan, rendezetlen állapot tovább tartana s számtalan összetűzésre adna alkalmat, ha pedig négy alakulna egy főkonzisztórium alatt, nem győznék a költségeket. A kerületi szervezet, inspektorokkal és szuperintendensekkel, természetesen megmaradna szerinte is, nem alakulna át konzisztoriálissá s az asszessorokat a két elnök választaná maga mellé.⁵⁷ A konzisztóriumot egyéb-

⁵⁵ 1787. szept. 7. „... die bisherige Superintendentalbezirksverwaltung ihrer eigenen Geschäfte beibehalten und um besserer Ordnung und Wirksamkeit halber auf einen förmlichen Consistorialfuss gesetzt und a. b. bestätigt.“ (U. o.)

⁵⁶ So müsste das ganze Kirchenregiment nur von dem Willkühr solcher etwelchen Männer abhängen, die nicht eine überlegte und gegründete Wahl, sondern nur das Glück einer erhaltenen Staatsbedienstung angestellt hat. (U. o.)

⁵⁷ Torkos 1787. nov. 5.-i jelentése: Es soll nur ein einziges errichtet werden Weil a) bey einer Mehrheit der Consistorien, wenn keines dem andern untergeordnet wäre, die bisherige Unordnung in der Einrichtung des evang. Wesens unausbleiblich fortdauern und ein Consistorium mit dem andern oft in Widerspruch kommen dürfte. b) Sollten aber nach der Anzahl der Superintendenturen vier zu errichtende consistoria einem beiondern Oberconsistorio untergeordnet werden, so würden die zur Erhaltung der fünf Consistorien erforderliche Unkosten die Kräfte der Evangelischen übersteigen, die nicht einmal den zur Errichtung eines einzigen consistorii nöthigen fundum anzeigen können. c) Vier Superintendenten und ihre Fraternitäts senioren einestheils, anderntheils aber vier Districtual- und Fraternitätsinspectores weltlichen Standes können füglich die Stellen der vier Specialconsistorien ersetzen und zwar um desto zuträglicher, weil d) bey dem etwa zu errichtenden Specialconsistorien bestimmte Beysitzer vorhanden seyn und also salarisirt werden müssten; bey den Superintendenten aber der Superintendentens ex ordine ecclesiastico, der Districtualinspector aber ex ordine politico, je nachdem es die Nothwendigkeit erfordern würde, die nöthige Beysitzer wählen und denen etwa zu weit entferneten Senioren und Fraternitätsinspectoren in singulis obvenientibus casibus substituiren könnten. (Ev. egyet. egyház ltára. I. b. 8.; 21.)

ként kislétszámú testületnek gondolta. Az elnökön kívül volna három világi és három egyházi tagja – titkárral és irnokkal – s a világiak közt polgári származásúak is helyet kapnának. Hetenként egyszer ülésezne s az elnök három asszesszorral már végérvényesen határozhatna. A pozsonyiak különben a központi igazgatásnak oly rendíthetetlen hívei voltak, hogy arra az esetre, ha a főkonzisztórium nem valósulhatna meg, szükségesnek vélték felhatalmazni a négy szuperintendenciát egyikét, a többi közt kitörő egyenetlenségek elsimítására.⁵⁸

A legmesszebb a bányai kerület ment,⁵⁹ mert nemcsak elengedhetetlenül szükségesnek mondta az egyházi és világi tagokból álló főkonzisztóriumot, hanem a reformátusokkal közössé akarta ezt tenni. Feltételül kikötötte azonban, hogy ez a protestáns testület csak fegyelmi és diszciplináris ügyeket tárgyalhat, amivel szemben viszont az imént említett pozsonyi tervezet igen széleskörűre szabta az egyetlen evangélikus konzisztórium hatáskörét, mert feladatait így állapította meg: Az egyházi tanítás tisztaságának megőrzése; a liturgia reformja és felügyelete; a szuperintendensek kijelölése és megerősítése;⁶⁰ a felügyelők és esperesek megerősítése; a négy szuperintendens feletti bíraskodás; a lelkészek megerősítése; szuperintendensi jegyzőkönyvek revíziója; az egyházi vonatkozású királyi rendeletek kihirdetése; előzetes vizsgálat után új egyházközségek szervezésének engedélyezése; filiák átszétolása; vétkes prédikátorok felfüggesztése, elmozdítása; levelezés a királyi dikasztériumokkal s folyamodványoknak az uralkodó elé terjesztése; a szuperintendenciáktól fellebbezett perek megvizsgálása; a lelkészek számának növelése vagy csökkentése; a kegyes alapítványok felügyelete; a magasabb iskolák ellenőrzése és a tanárok megerősítése.

Csak a negyedik evangélikus püspökségnek, Ruffiny tiszai kerületének nem kellett a főkonzisztórium.⁶¹ Elhatározását azzal indokolta, hogy az egész országban szétszórt egy-

⁵⁸ Torkos jelentésének tisztázata: helytt. id. h.; az evang. egyet, egyház levéltárában lévő példányon Torkos következő sk. feljegyzése olvasható, amely azt bizonyítja, hogy a pozsonyiak javaslata volt ez s Balognak sem volt ellene kifogása, ha egyszer a helytartótanács elé került: „Responsum per dominos Posonienses conceptum, iam pro censura et revisione ad magnificum dominum Balogh missum.” A tervezet és a helytartótanácsnak benyújtott tisztázat közt mindössze az a különbség, hogy a végleges szöveg nem tartalmazza a konzisztórium feladatait körülíró pontok közül azt amely szerint hatáskörébe tartozik a prédikátorok megerősítése is.

⁵⁹ Szinovicz 1787. szept. 11.-i jelentése, helytt. i. h.

⁶⁰ A főkonzisztórium három jelöltje közül választ a kerület, még pedig úgy, hogy szavazatait a főkonzisztóriumhoz juttatja el.

⁶¹ 1787. szept. 13.-i jelentése u. o.

házak ügyeit egyetlen központi hatóság nem tudná irányítani. Úgy találta, hogy a négy kerületi konzisztórium állandó székhelyen és két elnök alatt négy-négy egyházi és világi taggal jobban elvégezhetné a munkát.

Ugyanezt az elutasító álláspontot foglalta el három református egyházkerület. A leghatározottabban a tiszántúli. Ez, mint püspöke, Szathmári Paksi István felterjesztései mutatják, kezdettől fogva hallani sem akart különállása, függetlensége legcsekélyebb korlátozásáról. Következetes volt magatartása, mert a debrecenieket Mária Terézia uralma alatt sem tudta a szomszédos tiszáninneri kerület engedékenységre rávenni, noha akkor nem fenyegetett az állami beavatkozás.⁶² Szathmári Paksi mostani kategorikus kijelentése elvágta a közeledés útját: Az erdélyi rendszerre nincs szükség, nem nyújt biztonságot, nem illik az egyházi intézményekhez s így a főkonzisztórium gondolata megvalósíthatatlan.⁶³ Az érvek sorában, amelyekkel felfogását alátámasztani igyekezett, felhozta, hogy most, ha egy szuperintendens tévedést követ el, a többi konzisztóriumban segédelmet találhat az egyház, ha ellenben egyetlen konzisztórium intéz mindent, alig lehet többé orvoslást remélni. A legsúlyosabb érvek azonban azt a kijelentését szánta, hogy a főkonzisztórium a hierarchia útjára terelné a magyar református egyház szervezetét.⁶⁴ Az ettől való félelem semmiképpen sem tekinthető üres kifogásnak. A Tiszántúlon őszintén hitték, hogy a főkonzisztórium kétségsé tenné a gyülekezetek önállóságát, csökkentené szavuknak a viszonylag demokratikus szervezetben érvényesülő súlyát, sőt mindazt, ami vallásuknak elszakíthatatlan része, önkényesen megváltoztathatná. Mint a kerület főjegyzője, Hunyadi Ferenc a másik tiszai szuperintendenciának írta: Meglesz majd a külső disz, dicsekedhetnek a politia és oeconomia jó adminisztrációjával, de ezért cserébe át kellene adni „dogmáinkat, kánonainkat, rituálénkat, diszciplínánkat; ekkleziáink szabadságait, oskoláinkat, etc.” egy kis testületnek.⁶⁵

A két dunai református kerület nem ellenezte ily hevesen a főkonzisztóriumot, mivel az ő felfogásukat a szakítástól

⁶² V. ö. Zoványi i. m. 48., 53. l.

⁶³ 1787. jún. 25.-i jelentésében: Usum, qui in Transilvania nunc obtinet, nec necessarium, nec utilem nec securum, nec institutionibus ecclesiasticis conformem, erectionem vero novioris ideae transmissae conformandi... vix practicabilem esse censeo. (Helyitt. i. h.)

⁶⁴ 1787. okt. 9.-i jelentésében: „... essentialis et ad hierarchiam tendens mutatio fieret in systemate totius Hungaricae reformatae ecclesiae, quae... cum libertate religionis et conscientiarum consistere non potest.” (U. o.)

⁶⁵ A tiszáninneri kerülethez intézett levél másolatát l. a dunamelléki kerület jegyzőkönyvének 1786–1796. évi kötetében, 257–61. l.

óvatosan tartózkodó id. Ráday körvonalazta.⁶⁶ Arra az esetre, ha mindenképpen meg kellene lennie, a dunántúli beszámoló oly testületet javasolt, amelybe mind a négy kerület két-két egyházi és világi tagot delegálna, még pedig nem éppen a püspököket és főgondnokokat, a dunamellékieké pedig évente felváltva más és más kerületben ülésező, nem állandó jellegű főkonzisztóriumot. Egyébként azonban elhárítani törekedtek, akár fellebbviteli fórum, akár egyszerően csak a központi hatóságokkal összekötő láncszem lenne is s maga Ráday öt érvt sorolt fel: Magyarország négyszer nagyobb Erdélynél, így a főkonzisztóriumot a peres felek nagy költséggel kereshetnék csak fel; ott egy, itt ellenben négy szuperintendencia van; ezek függetlenek egymástól; kevés protestáns van a központi hivatalok státusában; hiányzanak a források, amelyekből a konzisztórium tagjai fizetést kaphatnának.

Nemcsak megértés, hanem valósággal lelkes örömgadta ellenben a főkonzisztórium tervét a tisztáninneri reformátusok körében. Nem hiába Vay István volt a főgondnokuk, aki már oly rég hangoztatta a központi igazgatás szükséges voltát. A tervet, amely Szilágyi Sámuel, a püspök nevével szignáltan érkezett a helytartótanácsshoz, Vay és munkatársa, Ori Fülep Gábor sárospataki tanár dolgozta ki.⁶⁷ Merő ellentéte ez a debreceniek beadványának. Nemcsak azért, mert a főkonzisztóriumot hasznosnak nyilvánítja, hanem mert a szabad vallásgyakorlat oly kiegészítésének tekinti, amely szükséges, hogy legyen egy tekintélyes vezető testület, amelynek működése nyomán összhang alakulhat ki a négy szuperintendencia közt. Tizenegytagú volna a főkonzisztórium, mert az elnök vezetése alatt a főgondnokok és a püspökök, továbbá a debreceni és sárospataki kollégium egy-egy tanára, venne részt tanácskozásain s évente egyszer gyűlne össze, még pedig vagy Pesten, vagy felváltva más és más kerületben, amikor is Pesten kívül Pápán, Debrecenben és Miskolcon folytatná megbeszéléseit. Hatáskörébe pedig a következő ügyek tartoznának: A kánonok revíziója és újak meghozatala, azonban a zsinat megerősítésének fel tételével; a prédikátorok és híveik kapcsolatában feltűnő visszásságok megszüntetése;⁶⁸ a szuperintendenciákról fellebbezett ügyek reví-

⁶⁶ A dunántúli jelentéi Halász József és Ráday aláírásával, 1787. nov. 10. helytt. i. h.; ugyanez magyarul a dunamelléki kerület id. jegyzőkönyvében, 264–6. l. Az egyezés a Ráday-féle Consideratiok-kal szembetűnő. – A dunamelléki kerület püspökének, Virágh Mihálynak 1787 nov. 27.-i jelentése: helytt. dep. relig. 1787. f. 59. nr. 54.

⁶⁷ Zoványi i. m. 86. l.

⁶⁸ Elsősorban „ut quidem limites continuae nec satis decorae parochiarum mutationi ponantur et solutiones parochorum figantur, ne pro arbitrio sive parochorum sive auditorum identidem mutantur.”

ziója; a püspöki vizitációk szabályainak s rendszerének kidolgozása, a vizitációs jegyzőkönyvek felülvizsgálása; iskolaügy, főleg kollégiumok felügyelete; ágensi pénztár kezelése; a jörend és egyetértés fenntartása.

A tervezet tehát széles hatáskört szánt a főkonzisztóriumnak, éppen úgy, mint a pozsonyi evangélikusok a magukénak. Másban is hasonlít a két elgondolás egymáshoz. Az evangélikusoknál egy ember, a főfelügyelő kezében volt a vezetés s most Vayék terve hasonlóképpen a főkonzisztórium elnökére óhajtotta bízni az irányítást, mégha nem is nevezte őt egyetemes főgondnoknak. Mindamellett igen nagy, lényegbevágó a különbség. Amíg ugyanis az evangélikusok bürokratikus jellegű, állandó főkonzisztóriumot akartak szervezni, a reformátusok közül a legmesszebbmenők sem voltak hajlandók erre, mert az ő főkonzisztóriumuk voltaképpen a kerületi vezetőférfiakat fogta volna össze.

A szétágazó, egymásnak ellenmondó tervezeteket, amelyek részletei további eltéréseket jelentenek, nem volt könnyű összhangba hozni. Érthető tehát, hogy a helytartótanács, noha 1787 végére, folytonos sürgetéseire, már kezébe kapta a jelentéseket, csaknem két esztendeig nem nyúlt hozzájuk. A kancelláriától ugyan időnként kapott figyelmeztetést, hogy terjessze elő javaslatait a protestáns lelkészek fegyelmi rendjéről, – hiszen az egész dolog innen indult ki – azonban volt a munkával túlhalmozott dikasztériumnak sok egyéb restanciája, hogy az efféle sürgetést ne vegye túlságosan a szívére.⁶⁹ Az sem lehetetlen, hogy a helytartótanács protestáns tagjai élőszóval utalhattak az ügy bonyolult voltára s arra, hogy reménytelen az ellentétek elsimítására számítani. Talán elmondották, hogy az 1788.-i pesti vásár (június 8.) alkalmával tartott népes értekezleten a három református kerület képviselői egyöntetűen a főkonzisztórium ellen foglaltak állást s a negyediké, a tiszáninnerié is, bár jobb meggyőződése ellenére, meghajolt előttük, mivel, „mint rész a testből, nem szakadhatnak el.”⁷⁰

⁶⁹ Pl. a kancellária 1787. dec. 31.-i sürgetésére megjegyezte 1788. jan. 22-én: „Dresem hohen Auftrag wird ehestens nach Kräften genüge geleistet werden.” (Helytt. dep. relig. 1787. f. 59. nr. 57.) Az 1788. jún. 9.-re júl. 1-én: „In diesem Fache sind die Berichte in Ansehung der Kirchenzucht bei den Protestanten bereits eingeloffen und werden nächstens in die Verhandlung genommen und der h. Auftrag befolget werden.” (U. o. nr. 60.) Az 1788. szept. 4.-i sürgetésre szóról-szóra azonos megnyugtatás szept. 23-án. (U. a. nr. 63.)

⁷⁰ Zoványi i. m. 92. skk. 1. – L. még: Ráday-ltár 1574. sz., Szalay Sámuel 1788. ápr. 22.-i levele id. Rádayhoz és 1575. sz., a tiszántúli kerület képviselőiről. – A dunamelléki kerület jegyzőkönyvének 1786–1766. évi kötete 290. skk. 1., Ráday és Teleki József körlevele, valamint az utóbbi 1788. márc. 11.-i levele.

Báró Ráday Gedeon.

Mark Quirin (1753–1811.) rézmetszete Klimes Tamás
1788-ban festett arcképe után.
A Magyar Történelmi Képcsarnok metszetgyűjteményében.

De a döntő talán mégis inkább egy személyes dolog volt, a referensnek, ifj. Klobusiczkynek húzódozása. Úgy látszik, kedvetlenül tologatta asztalán az egyre vastagodó iratcsomót, amely unalmas penzumot jelentett számára, mivel inkább a gyakorlati közigazgatási kérdések érdekelték.⁷¹ Egyébként annyira járatlan volt a protestáns egyházi ügyekben, hogy hajmeresztő baklövést is követett el, anélkül, hogy a helytartótanács rájött volna arra. Azt írta ugyanis előterjesztésében,⁷² amidőn végre, 1789 októberében leverte a port az iratcsomóról,⁷³ hogy az erdélyi példát azért is bajos volna a magyarországi elrendezésnél mintául tekinteni, mivel ott egyetlen főkonzisztórium van, amely református ugyan, de az evangélikusok ügyeit is intézi. Nem egyszerű tollhibát követett el, mert elkezdte részletesen magyarázgatni, hogy Erdélyben oly kevés az evangélikus, hogy külön főkonzisztórium felesleges is volna számukra, míg ellenben Magyarországon, ahol körülbelül annyi evangélikus él, ahány református, két főkonzisztóriumot kellene felállítani. Bármily messze esett akkor Erdély az anyarszágtól, bizonyára sokan tudták a protestánsok közül, hogy a szászok független egyházi szervezettel rendelkezve, külön konzisztórium vezetése alatt állnak, még ha ez a református intézmény hatása alatt és mintájára alakult is meg.⁷⁴ Ha minderről nem szerzett felvilágosítást Klobusiczky, ez csak úgy magyarázható, hogy nem érdekelte a dolog.

Ezért is érte be, hogy a főkonzisztórium szemszögéből vizsgálja át a javaslatokat s mint szavazatokat számlálja őket össze. Három evangélikus és egy református határozottan a terv mellett van, ismertette az eredményt, a két dunai református kerület nem idegenkedik attól, tehát – vonta le a következtetést – a többség véleménye látszik helyesnek. Tett azután néhány ügyes megjegyzést, amellyel aláhúzta megállapítását. Kiemelte ugyanis, hogy az evangélikusok főfelügyelője

⁷¹ Az 1790-i években a nádor különleges megbízásokkal vidékre küldötte, majd fiúmei kormányzó lett.

⁷² Fogalmazványa: helytt. dep. relig. 1789. f. 187. nr. 2.

⁷³ Az 1789. okt. 27.-i tanácsülésen referálta Klobusiczky az ügyet, felterjesztésével azonban csak nov. 21-én készült el; revízióra az akta nov. 30-án került.

⁷⁴ Fr. Teutsch: Geschichte der evangelischen Kirche in Siebenbürgen. Hermannstadt, 1922. II. k. 161. l. elismeri ezt mondván: „Als ständige Einrichtung hatte die reformierte Kirche sich ein Konsistorium geschaffen, so fand die evangelische Kirche Namen und Vorbild vor.“ – Az evang. konzisztórium Erdélyben 1752-ben alakult ki; eleinte a papság aggodalmával találkozott, de a vezetést hamarosan kezébe kerítette. (161., 172. l.) Négy világi és négy egyházi tagja volt, akik a legmagasabb rangú világi elnöklethez évente rendszerint kétszer tartottak tanácsulást.

bizonyos vonatkozásokban már úgyszólván a főkonzisztórium hatáskörét látja el, Szalay püspök szerint pedig a reformátusok egymás közt tanácskozni szoktak, ami arra mutat, hogy minden ügyüket nem tudják a kerületi gyűléseken elintézni, következésképpen a főkonzisztórium csak a központi gyűlések helyére lépne a maga határozottabb szervezetével. Annak a tárgyalásába és eldöntésébe, hogy milyen legyen a két főkonzisztóriumnak az ügyköre, hol legyen a székhelye, kikből álljon, milyen arányban nyerjenek benne helyet a központi hivatalok protestáns tagjai, milyen felügyeletet érvényesítsen egyháziak felett, milyen kapcsolat fűzze őket a kerületi konzisztóriumokhoz, s ezek hogyan módosuljanak, nem ment bele. Lehet, hogy egy szélesebb érdeklődésű bürokrata kedvet érzett volna ahhoz, hogy maga dolgozzon ki szép, papíron legalább is tetszetős tervezetet, az egyes tényezők szerepének pontos beosztásával, ügyrendi utasításokkal megtoldva, hasonló ahhoz az instrukcióhoz, amelyet a tescheni evangélikus konzisztórium 1784-ben kapott, a protestantizmus azonban aligha örült volna az ő ügybuzgalmának úgy, mint Klobusiczky gyors munkájának. Mert akkor nem hangzott volna el az a javaslat, amellyel Klobusiczky talán el akarta takarni mindazt, amit nem csinált meg. Pedig indítványa az elképzelhető legfontosabb volt, mert a protestánsok által a tervezetekben is hangoztatott, előzőleg pedig többször az uralkodó elé terjesztett óhajnak a teljesítését ajánlotta Józsefnek: zsinatnak az engedélyezését. Targyaljanak meg ott mindent egymás közt, vigyék dűlőre a vitás kérdéseket s jöjjenek azután kész tervekkel, hogy mindenkiket megnyugtató módon lehessen döntenéni – gondolta bizonyára Klobusiczky.

Ha kényelmes volt is ez az állásfoglalás, protestáns szemszögből nemcsak igen szerencsésnek bizonyult, hanem az egyedül alkalmasnak. Hatalmi szóra, ez nem kétséges, bármi szervezetet elfogadott volna a magyar protestantizmus, megnyugvás azonban nem követte volna engedelmességét. Az idő még nem jött el, hogy a két egyház kifejlessze a maga központilag irányított kormányzatát, s még kevésbé, hogy együttműködésüket intézményszerűen állandósítsa. A következő évtized története eléggé tanúskodik erről. Az 1791.-i pesti és budai zsinat a közös főkonzisztórium jellege, szerepe és szükségessége felől végleges elhatározásra juthatott, kánonaiban meg is állapíthatta hatáskörét, de a papíron körvonalazott terv nem bírt életre kelni.⁷⁵

⁷⁵ Az evangélikus zsinat 19–25. kánonát, amelyek a közös főkonzisztórium szervezetét megállapították, l. Szeberényi A.: Az 1791, pesti ev. ág. hitv. zsinat történelme. Pest, 1869. 232. skk. l.